

7. REPRESINĖ SSRS VIDAUS REIKALŲ SISTEMA LIETUVOJE

(Arvydas Anušauskas)

7. 1. NKVD–MVD IR NKGB–MGB SISTEMOS BRUOŽAI REOKUPUOTOJE LIETUVOJE

1944–1953

Vos tik prasidėjus sovietinei reokupacijai ir kilus pasyviam bei aktyviam lietuvių tautos pasipriešinimui, kiekvienas be ginklo ar su ginklu besislapstantis vyras buvo paskelbtas „banditu“, o jų šeimos – „banditų šeimomis“. Būtent Vidaus reikalų liaudies komisariatas (NKVD¹), nuo 1946 m. kovo 14 d. – Vidaus reikalų ministerija (MVD) iki 1947 m. buvo pagrindinė pasipriešinimo slopinimo institucija. Svarbiausias vaidmuo kovoje su ginkluotąja rezistencija teko jau nuo 1947 m. liepos LSSR NKVD veikusiam Kovos su banditizmu skyriui (nuo 1946 m. kovo – valdybai), kuris 1947 m. vasarį perduotas LSSR MGB žinion. Šiam skyriui/valdybai buvo pavaldūs visi Lietuvoje veikę sribų būriai. Pažymėtina, kad nors NKVD struktūra ir funkcijos per visą kalbamąjį laikotarpį labai kito², tačiau LSSR NKVD–MVD iki pat 1953 m. balandžio nenutrūkstamai gen. maj. Josifas Bartašiūnas, čekistas nuo 1918 m., karo metais buvęs 16-osios divizijos Smeršo skyriaus viršininku.

1944 m. liepos 14 d. Vilniuje įsikūrusį LSSR NKVD sudarė centrinis padalinys ir jam pavaldžios struktūros: milicija, kalėjimai, pataisos darbų kolonijos, karo belaisvių stovyklos, vaikų kalinimo vietos, priešgaisrinės ir priešlėktuvinė apsaugos, archyvai, vietos padaliniai. Centrinis aparatas labai sparčiai komplektavo kadrus ir jau gruodžio 20 d. turėjo 4638 darbuotojus, kurių 972 – buvę sovietiniai „partizanai“ bei pogrindininkai, 300 – grįžę iš evakuacijos prieškariniai NKVD pareigūnai, 1300 – iš „broliškų respublikų“ atsiųsti enkavedistai, kiti – naujai priimti vietiniai gyventojai³. Pagal tautybę buvo: lietuvių – 25,3%, rusų – 51,5%, lenkų – 1,2%, žydų – 5,5%, kitų – 16,5%. 1945 m. rugpjūčio 23–24 d. Vilniuje vykusiame LKP(b) CK plenumo SSRS NKVD komisaro pavaduotojas Bogdanas Kobulovas pranešė, jog „paprąšius Suslovui [...] Berija atsiuntė čia vadovaujančius čekistus kartu su NKVD kariuomene“. Oratoriaus nuomone, „Lietuvos respublika neturi žmonių, kurie galėtų vadovauti mūsų organų apskričių skyriams [...] mes netgi negalime surasti 2-3 gerų darbuotojų lietuvių, kurie vadovautų darbui respublikiniuose organuose“⁴. Kai kuriems vietiniams vadovams užsiminus apie moralinį „broliškujų kadru“ veidą (šiurkščią savivalę, plėšikavimus, girtuokliavimą), aukštasis „svečias“ patarė perdaug

nepriekabiauti, nes į Lietuvą atsiųsti saugumiečiai turi daugiametę darbo patirtį, ko, esą, stokoja vietiniai kadrai⁵. Iš viso 1945 m. LSSR NKVD buvo įdarbinta 4107 vietiniai (iš jų 2500 – milicijoje) ir 2283 atvykę asmenys. Į Lietuvą siunčiamų MVD–MGB darbuotojų srautas nuo 1946 m. tegul ir nuseko, tačiau niekada nenutrūko. Į partizaninio karo apimtą Lietuvą Berija siuntė „elitinius“, labiausiai sužvėrėjusius čekistus: 1944 m. rudenį NKVD Raseinių apskrities skyriaus viršininku paskirtas pulkininkas Jakovas Sinicynas – buvęs Turkmėnijos SSR NKVD komisaro pavaduotojas, Karelijos-Suomijos ASSR NKVD komisaro pavaduotojas saugumo papulkininkis Ivanas Kamennovas nuo 1946 m. pavasario pradėjo vadovauti MVD Vilkaviškio apskrities skyriui, buvęs Abchazijos ASSR NKVD komisaro pavaduotojas saugumo pulkininkas Andriejus Eņukidzė 1947 m. lapkritį buvo atsiųstas į Lietuvą vadovauti MVD Kauno valdybai, buvęs Adžarijos ASSR NKVD komisaro pavaduotojas papulkininkis Grigorijus Čachava 1946 m. pavasarį tapo MVD Kėdainių, vėliau Panevėžio apskrities skyriaus viršininku⁶.

Ir iš Maskvos, ir iš Vilniaus buvo reikalaujama kuo greičiau nuslopinti partizaninį karą. To nepasiekus būdavo keičiami vidaus reikalų struktūrų darbuotojai kaip „neužtikrinę organizacinio vadovavimo“. 1945 m. buvo pakeisti net 44 NKVD miestų ir apskričių skyrių viršininkai bei jų pavaduotojai, taigi iš viso per 78%; 1946 m. tokie pakeitimai ištiko 44%, o 1947 m. – 39% vadovaujančių kadru⁷.

Nepaisant LKP vadovybės pastangų, lietuviai represinėse struktūrose prigydavo sunkiai, ir jų ten daugėjo pamažu. Palyginti nesunkiai lietuviai buvo priimami į miliciją, o lengviausiai – į stribus. Daugelis vietos gyventojų, ypač labiau išprususių, nenorėjo ten dirbti patys, kitiems kliudė „netinkama“ biografija, „bloga“ socialinė kilmė, giminės Vakarų pasaulyje; nebuvo nereikšmingas ir rusakalbių LSSR represinių įstaigų, ypač valstybės saugumo, vadovų nepasitikėjimas vietiniais kadrais, net ir komunistais. 1947 m. pradžioje NKVD sistemoje dirbo 3404 komunistai, 1226 komjaunuoliai bei 7387 nepartiniai. Pastarieji – daugiausia eiliniai milicininkai, kalėjimų prižiūrėtojai, pagalbinis-techninis personalas. Net 67,6% jų tebuvo baigę pradžios mokyklą arba „savamoksliai“. 1950 m. vasario 6 d. LSSR MGB ministro pavaduotojas Georgijus Sokolovskis pranešė LKP(b) CK, jog, vykdant 1950 m. spalio 25 d. VKP(b) CK nutarimą apie milicijos papildymą komunistais bei komjaunuoliais, respublikoje reikėjo pasiųsti į miliciją 150 komunistų bei 400 komjaunuolių; iki šiol atrinkti 452, kurių 198 lietuviai, 206 vietiniai rusai, 5 lenkai, 43 kitų tautybių⁸. Nepaisant LSSR vadovybės pastangų bent iš dalies sulietuvinti represines respublikos

institucijas, iki pat Stalino mirties 1953 m. pavasarį, jos, ypač vadovybė, buvo perdėm rusiška. Beveik visi „nacionaliniai kadrai“, taip pat ir baigę MVD–MGB mokyklas, dirbo eiliniais operatyvininkais, o vadovaujančiose pareigose tebuvo vienas kitas.

Teroro institucijų veiksmus tiesiogiai koordinavo į Vilnių atvykę generolai pulkininkai Bogdanas Kobulovas ir Arkadijus Apolonovas. O 1946 m. vasario 15 d. vidaus reikalų liaudies komisaras generolas majoras Josifas Bartašiūnas paskelbė pirmą ir paskutinį viešą įsakymą – ultimatumą lietuviams: „Banditų ir buržuazinių nacionalistinių dalyvių, nepasidavusių Vidaus Reikalų liaudies Komisariato įstaigoms, šeimas suimti ir ištremti [...]“⁹. NKVD itin darniai bendradarbiavo su LSSR Liaudies komisarų taryba ir LKP(b) CK. Vieni rengėsi surinkti ir išvežti tremtinius, kiti – konfiskuoti ir išdalyti paliktą turtą. Aukščiausiųjų pareigybių vidaus reikalų sistemos darbuotojai priklausė tai pačiai LKP(b) CK nomenklatūrai.

Nuo 1947 m. pradžios daugelį represinių MVD funkcijų perėmė MGB (1950 metais jos žinion jau buvo perduota „kovos su banditizmu“, vyriausybinių ryšio, operatyvinės paieškos ir net milicijos struktūros¹⁰), – MVD žinioje liko kriminalinių nusikaltimų tyrimas, migracijos kontrolė, įkalinimo įstaigų priežiūra. Tačiau vykdant trėmimų operacijas ir toliau buvo pasitelkiami MVD darbuotojai. MVD tebeturėjo atlikinėti daugelį represinei sistemai reikalingų funkcijų – prižiūrėti tremtinius ir GULAGo lagerius. Pačioje sovietinės reokupacijos pradžioje, per 1944 m. antrąjį pusmetį Lietuva buvo apraizgyta kalėjimų, areštinių, kolonijų, lagerių tinklu. Lietuvoje NKVD ir NKGB įkalintiems žmonėms sudarytos sąlygos buvo baisios net palyginti su Sovietų Sąjungos kalėjimais. 1945 m. SSRS buvo 5 specialiosios paskirties, 494 bendrieji ir 2 centriniai vidaus kalėjimai, 2 kalėjimai-ligoninės¹¹. 12 Lietuvos kalėjimų sudarė tik mažą visų sovietinių kalėjimų dalį, bet čia mirdavo, žūdavo ar būdavo nukankinama santykinai daugiausia žmonių: 1945 m. visos Sovietų Sąjungos kalėjimuose mirė 6 834 kaliniai¹², o visoje Lietuvoje – 490 kalinių. Epidemijos, psichinės ligos, savižudybės tapo gana įprastos. Artėjant SSRS ir Vokietijos karo pabaigai, Lietuvos kalėjimuose kalinių buvo daugiausia per visą 1944–1953 m. laikotarpį – 16 591 (1945 m. vasario 1 d. duomenys). Dalis šių kalinių pateko į Lietuvoje įsteigtą GULAGo filialą: Vilniaus lagerio skyrių Nr. 1 (jis buvo suskirstytas į „lagerio punktus“ (*LP – lagernyj punkt*): Rusų lageris LP-1, Danilevičiaus ir Gudų gatvėse įsikūręs moterų lageris LP-2, Riešėje įsikūręs žemės ūkio lageris „Liubovo LP-3“), Pravieniškių lagerį (lagerio skyrius Nr. 2), Šilutės (Macikų) lagerį (lagerio skyrius Nr.3 ir Rusnės LP-5), Klaipėdos ir Akmenės pataisos

darbų kolonijas (Nr. 4 ir 9), Vilniaus persiuntimo kalėjimą (į lagerius siunčiamų kalinių sutelkimo vieta) ir kalėjimo ligoninę. Šie lageriai ir kolonijos Lietuvoje buvo įsteigti 1944–1951 m.

Okupuotose Baltijos valstybėse Sovietų Sąjungos vykdyta žmonių naikinimo politika buvo beveik vienoda, tik Lietuvoje surengta itin daug karinių baudžiamųjų operacijų, įvykdyta areštų ir trėmimų, – netgi palyginti Vakarų Ukraina, kurioje antisovietinio pasipriešinimo būta ypač smarkaus. Vidaus reikalų sistema visame slopinimo ir teroro organizavimo procese atliko svarbų vaidmenį. Negalutiniais duomenimis, 1944–1952 m. MVD suėmė (be rezistencijos dalyvių, jų rėmėjų ir kitų, apkaltintų kontrrevoliucine ar antisovietine veikla) dar apie 80 tūkst. žmonių¹³. Bendras NKVD–MVD–MGB suimtų Lietuvos žmonių (ir vėliau išsiųstų į lagerius arba paleistų, 1952 m. gruodžio 1 d. kalėjusių kalėjimuose, mirusių, nukankintų ar sušaudytų) skaičius siekė 186 000.

Vidaus reikalų ir valstybės saugumo organų sistema visą laiką buvo patikimas komunistinio teroro vykdymo įrankis. Kiekvienas NKVD ir MGB–KGB darbuotojas buvo pasirašęs atitinkamą įsipareigojimą saugoti paslaptį: „Aš, žemiau pasirašęs, būdamas tarnyboje, arba atleistas iš tarnybos, įsipareigoju saugoti griežčiausioje paslapyje visas žinias ir duomenis apie NKVD ir jo organų darbą, jokiais priemonėmis neskelbti ir nieko nepasakoti net savo artimiausiems giminaičiams ir draugams [...]“¹⁴. Sovietinių saugumiečių tylėjimo įžadai, kaip ir ant sušaudytų ar kitaip nužudytų žmonių lavonų beriamos kalkės ar pilama sieros rūgštis, turėjo visam laikui paslėpti nusikaltimų pėdsakus. Daugelis šioje sistemoje 1940–1953 m. dirbusių žmonių vienaip ir kitaip prisidėdavo prie genocido ir karo nusikaltimų vykdymo. Laikas tapo šių nusikaltėlių sąjungininku, nuslėpdamas jų nusikaltimų pėdsakus, sunaikindamas daugelį dokumentinių liudijimų, pasiglemždamas iš gyvenimo nusikaltimų liudytojus, aukas ir pačius nusikaltėlius.

Nors jau nuo 1947 m. pagrindinės slopinimo funkcijas ir pajėgos iš VR sistemos buvo nuosekliai perduodamos sovietiniams saugumui (MGB), tačiau tik nuo 1954 m. VR sistema jau nebebuvo naudojama masinėms politinėms represijoms organizuoti ir vykdyti. Beje, atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos istorikai dažnai būtent nuo 1954 m. vidaus reikalų institucijai įvardinti vartoja abreviatūrą ne „MVD“, o „VRM“.

1953 m. birželio 13 d. naujasis LSSR vidaus reikalų ministras Jonas Vildžiūnas, vykstant Lavrentijaus Berijos inspiruotai vietinių kadro iškėlimo („atlietuvinimo“) kampanijai, LKP CK plename kalbėjo: „Valstybės saugumo ministerijos vadovybė

daugelį metų vykdė neteisingą politiką nacionalinių kadro atžvilgiu. Lietuvių skaičius MGB sistemoje buvo labai nedidelis, o vadovaujančiose postuose dirbo vienetai. Senieji lietuvių čekistų kadrai išblaškyti, o naujai priimtiesiems į organus, arba baigusiems operatyvines mokyklas buvo pavedamas techninis darbas, arba nereikšmingi postai [...] Tai sudarė pretekstą nacionalistinei agitacijai tvirtinti, jog rusai „okupavo“ Lietuvą“¹⁵. Nuo tol lietuvių skaičius sistemoje nuolat didėjo. VRM ir toliau vykdė kai kurias ideologizuotas ir totalitarinei sistemai būdingas funkcijas: kontroliuodama migraciją trukdė buvusioms komunistinio teroro aukoms apsigyventi (registruotis) Lietuvoje, registravo jau Lietuvoje gyvenančius buvusius politinius kalinius ir tremtinius, vykdydavo LKP ir KGB nurodymus išduodama leidimus emigruoti iš Sovietų Sąjungos, sudarė galimybes KGB vykdant politinį persekiojimą pasinaudoti vidaus reikalų sistemos priedanga (dokumentais, kartotekomis ir kt.), savo žinioje turėjo specialias psichiatrijos ligonines („psichiatriinį Gulagą“) ir pan. Per visą sovietmetį Lietuvoje vidaus valdymo sistema ideologinių institucijų buvo kruopščiai prižiūrima ir kontroliuojama. Finansavimas, ginkluotė, materialinis-techninis aprūpinimas buvo gaunamas iš Maskvos. Milicijos ir vidaus reikalų sistemos darbuotojus rengė SSRS VRM Minsko aukštosios mokyklos Vilniaus fakultetas, Kauno milicijos mokykla ir J. Bartašiūno vardo vidaus tarnybos mokykla Vilniuje, kasmet parengdavusios apie 100 specialistų Lietuvos SSR poreikiams.

7. 2. VRM SISTEMA LIETUVOJE 1954–1990: FUNKCIJOS, STRUKTŪRA, VIDAUS TVARKA

Tvarkos ir sistemos sargyboje. 1988 metų viduryje, Pabaltijo respublikose jau kilus aktyviems tautiniams sąjūdžiams Maskvoje buvo nuspręsta aiškiau apibrėžti VRM funkcijas. Respublikinės vidaus reikalų ministerijos buvo ir toliau suvokiamos kaip integrali sąjunginės vidaus reikalų sistemos dalis. Greta bendrų kovos su nusikalstamumu tikslų, nežinybinės apsaugos, gamtos apsaugos, kovos su brakonieriais, buvo įrašyti ir sovietinės sistemos gynimui aktualūs tikslai: „nutraukia antivisuomeninius veiksmus, atlieka antivisuomeninio gyvenimo būdo profilaktiką“¹⁶, organizuoja ne tik nusikaltėlių, bet ir „kitų žmonių įstatymų numatytais atvejais“ paiešką, „kalinių įtraukimą į visuomenei naudingą darbą“¹⁷, „įdiegia įstatymų reikalavimus kovoje su nedarbinėmis pajamomis, visuomenei naudingo darbo vengimu“¹⁸, „kartu su pasienio kariuomene užtikrina pasienio režimo kontrolę“,

„įgyvendiną leidimų sistemą“¹⁹, „garantuoja vidaus kariuomenės pasirengimą vykdyti užduotis ypatingomis sąlygomis ir aplinkybėmis“²⁰. Be to VRM turėjo padėti Gynybos ministerijai organizuoti karinių šaukimų vykdymą, o KGB – „kovoti su ypač pavojingais valstybiniais nusikaltėliais“²¹ ir saugoti valstybės sieną. VRM ne tik turėjo užtikrinti pasų sistemos taisyklių lankymąsi, užsieniečių buvimo SSRS taisyklių laikymąsi, bet ir turėjo kontroliuoti ginklų įsigijimą ir saugojimą, antspaudo gaminimą, poligrafijos, graviravimo įmonių funkcionavimą, dauginimo aparatūros naudojimą ir pan. Visai šiai veiklai, įmonėms, įrangai VRM turėjo išimtinę teisę išdavinėti leidimus. Kartu su kitomis įstaigomis VRM turėjo vykdyti profilaktinę veiklą: kovoti su girtavimu, alkoholizmu, naminės degtinės vavytu, narkomanija, prostitucija, veltėdžiavimu, valkatavimu, elgetavimu; taip pat turėjo aiškintis tuos, kurie „veda antvisuomeninį, „parazitinį“ gyvenimo būdą“, ir imtis įstatymų numatytų priemonių. Tačiau galima pastebėti, kad naujomis, krizės sąlygomis iš tiesų buvo atkurtos jau anksčiau įstatymuose įtvirtintos nuostatos. Palyginti su 1973 m. birželio 18 d. patvirtintais Lietuvos SSR VRM nuostatais, 1988 m. VRM nuostatų projektuose numatytieji uždaviniai, ir apskritai visa „vidaus reikalų“ samprata nepasikeitė. Nesikeitė ir Lietuvos SSR VRM statusas – ji kaip ir anksčiau buvo sąjunginė respublikinė ministerija, pavaldi sąjunginei SSRS VRM ir Lietuvos SSR Ministrų Tarybai²².

Kai kurios sovietinės VRM vykdytos funkcijos buvo būdingos ir demokratiškesnių valstybių vidaus reikalų ministerijoms – kaip antai viešosios tvarkos užtikrinimas, kova su nusikalstamumu. Tačiau nesant demokratinės kontrolės mechanizmų, viešumo ir visuomenės kontrolės, veikiant vienpartinei nomenklatūrinei valdymo sistemai, VRM ne tik buvo svarbi sovietinės visuomenės kontrolės dalis, bet ir užtikrino „geležinės uždangos“ funkcionavimą. VRM savo potencialą bet kada galėjo nukreipti komunistų partijos ideologų padiktuota linkme: „antvisuomeninio gyvenimo būdo profilaktiką“ paversti nekonformistinio jaunimo persekiojimu, deficitų išvargintų žmonių namudinį verslumą demaskuoti kaip „nedarbines pajamas ir visuomenei naudingo darbo vengimą“, kovą su „veltėdžiavimu“ pritaikyti iš darbo išmestų disidentų administraciniam persekiojimui, „kalinių įtraukimą į visuomenei naudingą darbą“ išplėsti į kalinių prievartiniu išnaudojimu pagrįstą Gulago ekonomiką, vidaus kariuomenės pasirengimas veikti „ypatingomis sąlygomis“ panaudoti taikių demonstracijų smurtiniam išvaikymui. Aneksuotoje Lietuvoje VRM turėjo garantuoti, kad niekas negalės išvengti šaukimo į sovietinę armiją, kad iš

tremties grįžę buvę tremtiniai ir politiniai kaliniai neturėdami leidimo negaus galimybės prisiregistruoti, kad VR sistema visada suteiks pagalbą KGB kovoje su vadinamaisiais „valstybiniais nusikaltėliais“, tarp jų ir aktyviais Lietuvos valstybinės nepriklausomybės šalininkais.

Institucija ir jos struktūriniai pokyčiai. 1953 m. kovą mirus Josifui Stalinui, Lavrentijaus Berijos iniciatyva Valstybės saugumo ministerija (buvo panaikinta ir jos visos funkcijos buvo perduotos Vidaus reikalų ministerijai. Lietuvos SSR „vidaus reikalus“ nuo 1944-ųjų balandžio prižiūrėjusį Juozą Bartašiūną iškart pakeitė Piotras Kondakovas, o netrukus šios pareigos atiteko Sovietų Sąjungoje išugdytiems partiniams veikėjams: gegužę Jonui Vildžiūnui, o spalį Kazimierui Liaudžiui, laipsniškai įgijusiam didelę įtaką LKP partinėje viršūnėje. Vidaus reikalų sistema, pernelyg nekeisdama savo veiklos metodų ir toliau kovodama su lietuvių ginkluoto pasipriešinimo likučiais, Maskvos nurodymu nebevykdė kai kurių funkcijų – nebeorganizavo masinių trėmimų, nebegražino pabėgusių tremtinių atgal į Sibirą. Atsisakyta sankcionuotų kankinimų tardymų metu, bet toliau buvo naudojamasi agentų smogikų grupės paslaugomis naikinant besislapstančius pasipriešinimo kovotojus. Taigi tebebuvo ryški stalininių laikų inercija, ir pokyčiai VR sistemoje dar nebuvo ryškūs. Represinis aparatas tebebuvo savo galios viršūnėje: 1953 m. pradžioje VRM turėjo 16 577 etatus, kuriuose dirbo 14 826 žmonių (metų pabaigoje – jau 12143). Tarp jų buvo 3074 VRM aparato darbuotojai (metų pabaigoje – 2629), 5373 milicininkai (4372), 1472 kalėjimų darbuotojai (1508), 928 gaisrininkai (917), 372 milicijos mokyklų kursantai (341), 2932 sribai (1933) ir kt. Greta to, kitos žinybos atskirai finansavo 556 žinybinės apsaugos milicininkus (metų pabaigoje – 536)²³.

Po to, kai 1954 m. pradžioje iš VRM vėl buvo atimtos valstybės saugumo funkcijos ir sukurta KGB, ministras Liaudis buvo paskirtas KGB pirmininku, o naujuoju vidaus reikalų ministru tapo Alfonsas Gailevičius, iki tol glaudžiai susijęs su valstybės saugumo sistema ir ėjęs vidaus reikalų ministro pavaduotojo pareigas. Vidaus reikalų ministras priklausė vadinamajai SSKP CK nomenklatūrai ir jų kandidatūros buvo „suderinamos su Maskva“²⁴. VR sistema ėmė rūpintis tik viešąja tvarka ir socialistinį visuomenę ginti nuo „antivisuomeniškų veiksmų“. VRM ir toliau buvo gerai finansuojama, nors netekus dalies funkcijų vidaus reikalams skiriamų lėšų ir sumažėjo. 1953 m. galingam represiniam aparatui išlaikyti iš sąjunginio biudžeto išleista 166,5 mln. rublių²⁵, o 1959 m. LSSR VRM iš sąjunginio biudžeto gavo 107,68 mln. rublių, iš kurių 69,5 mln. išleido algoms, 5 mln. – kaliniams išlaikyti ir t. t.²⁶

1956 m. buvo patvirtinti nauji Lietuvos SSR VRM etatai. Įprastinė vadovybės sudėtis: ministras ir trys pavaduotojai generolų leitenantų laipsniais (pavaduotojas kadrams ir pavaduotojas milicijai – milicijos II rango komisarai), vadovavę ir atitinkamiems skyriams. Vienas pavaduotojas būtinai būdavo atsijustasis generolas, kuris buvo suvokiamas kaip Maskvos „akys ir ausys“. Tai buvo įprasta ne iki galo patikimose Pabaltijo sovietinėse respublikose. VRM struktūriniai padaliniai nesikeitė per visą sovietmetį: milicijos valdyba, skyrius kovai su socialistinės nuosavybės grobstymu ir spekuliacija, operatyvinis skyrius, tardymo skyrius, mokslinis-techninis skyrius, valstybinė autoinspekcija, kalėjimų skyrius, priešgaisrinės apsaugos valdyba, specialusis skyrius (operatyvinės ir daktiloskopinės kartotekos) ir dar keliolika pagalbinių skyrių²⁷. Kurį laiką masiškai iš Sibiro grįžtant tremtiniams egzistavo ir spec. perkeltųjų asmenų (tremtinių) skundų ir pareiškimų poskyris.

1962 m. ministeriją reorganizavus į Viešosios tvarkos apsaugos ministeriją, tikėtasi, kad „sovietinė liaudis“ vis labiau bus paveikiama gyvenimo sąlygų „gerėjimo“, nusikalstamumas mažės, o represines priemones galės pakeisti profilaktinės. Bet nusikalstamumas, nors ir nežymiai, bet augo. Tad septinto dešimtmečio pabaigoje Viešosios tvarkos apsaugos ministerija vėl buvo reorganizuota į Vidaus reikalų ministeriją. Naujuoju ministru tapo partinis veikėjas, buvęs Viešosios tvarkos apsaugos ministro pavaduotojas Julijonas Mikalauskas. VRM aukščiausią vadovybę tuo metu sudarė ministras ir keturi jo pavaduotojai. Pats ministras prižiūrėjo VRM štabą, sekretoriatą, finansinį-planavimo skyrių, 2-ą specialų poskyrį, VRM karinius dalinius Lietuvos SSR. Pirmojo pavaduotojo žinioje buvo Pataisos darbų įstaigų valdyba, Priešgaisrinės apsaugos valdyba, Ūkio skyrius, Kapitalinės statybos skyrius, Statybos-montavimo valdyba. Kitų pavaduotojų žinioje buvo Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu (toliau – KSNG) skyrius, Tardymo valdyba, Nežinybinės apsaugos valdyba, Vizų ir registracijos skyrius, Operatyvinės tarnybos skyrius, transporto milicijos skyrius, politinio-auklėjamojo darbo skyrius, medicinos skyrius, kriminalinės paieškos skyrius, pasų skyrius, valstybinė autoinspekcija, operatyvinis-techninis skyrius, tarnybos skyrius, kadru skyrius, informacinis centras, sporto klubo „Dinamo“ respublikinė taryba²⁸.

Viešosios tvarkos apsaugos ministerijoje 1968 m. dar trečdalis vadovaujančiojo personalo savo karjerą buvo pradėję iki 1953 metų²⁹. Tai reiškia, jog jie aktyviai dalyvavo kovoje su lietuviškuoju antisovietiniu ginkluotu pasipriešinimu, dalyvavo trėmimuose. Viešosios tvarkos apsaugos ministeriją vėl reorganizavus į

VRM, nuo 1969 m. pastebimos tam tikros personalo sudėties kaitos tendencijos. Pirmiausia, augant nusikalstamumui, o VRM imantis ginti visuomenę nuo įvairiausių socialistinės visuomenės veidą tariamai gadinančių „antivisuomenišku veiksmu“, nuo 1969–1978 m. VRM darbuotojų etatų skaičius išaugo ketvirtadaliu, o milicininkų – beveik pusantro karto. Tačiau kiekvienais metais trūkdavo 10-20% milicininkų, gaisrininkų, pataisos darbų įstaigų darbuotojų. Geriausiai sukomplektuota buvo vadovybė ir atskiri skyriai. Tik 1981 m. pasiekta tokia padėtis, kai visoje VRM sistemoje tetrūko 2-7% darbuotojų³⁰. Kita tendencija – nuolat mažėjanti komunistų dalis tarp visų darbuotojų. Antai VRM vadovybėje per aštuntą dešimtmetį partinių darbuotojų dalis sumažėjo nuo 63% iki 45%, o tarp eilinių milicininkų – nuo 21% iki 13%. Tokios pat tendencijos buvo pastebimos ir kituose padaliniuose. Net su „socialistinės nuosavybės grobstymais“ aštunto dešimtmečio pabaigoje kovojo pusiau nepartinis skyrius. Išimtis buvo VRM rajoninių ir miestų skyrių viršininkų bei jų pavaduotojų pareigos – čia buvo išlaikytas šimtaprocentinis partiškumas. Mažiausiai komunistų buvo tarp eilinių nežinybinės apsaugos, pataisos darbų įstaigų ir priešgaisrinės apsaugos darbuotojų – čia komunistų nebuvo daugiau nei 5-10%³¹. Kita vertus, pastebima priešinga tendencija komjaunuolių skaičiaus augimas. Komjaunimui įgaunant vis fasadiškesnės organizacijos pobūdį, komjaunuolių VRM sistemoje daugėjo visą aštuntą dešimtmetį: VRM vadovybėje – nuo 14,4% (1969 m.) iki 24% (1979 m.), o tarp eilinių milicininkų – nuo 20 iki 36%. Žvelgiant statistiškai, komjaunuoliai kompensavo komunistų trūkumą centriniuose skyriuose: 1969–1981 m. tarp gaisrininkų jų pagausėjo beveik keturgubai (iki 27%), o KSNG – beveik trigubai (iki 30 %). Daugėjo specialistų, įgijusių aukštąjį ar specialųjį vidurinį išsilavinimą, t. y. baigusią milicijos mokyklą: 1969 m. VRM vadovybėje tokių buvo mažiau nei pusė (juk viską kompensuodavo „stalininė“ patirtis), o štai 1981 m. – jau daugiau kaip du trečdaliai. Atskiruose skyriuose tokių specialistų būdavo 80-90%. Žinoma, aukštasis išsilavinimas negarantavo aukštesnių pareigų – svarbesniu kriterijumi laikyta „patirtis ir atsidasavimas partinei linijai“. Aukštuose postuose ir toliau dirbo nemažai menko išsilavinimo pareigūnų.

Lyginant 1968 ir 1983 m. VRM darbuotojų sudėtį, galima pastebėti esminius pokyčius, susijusius ir su kartų kaita, ir su pakitusiais išsilavinimo reikalavimais: tarp 12 639 darbuotojų jau 1 054 turėjo teisinį išsilavinimą ir tik 7% darbuotojų (888) dirbo dar nuo 1950–1958 m. Pastarieji tebeužėmė nemažą dalį vadovaujančių postų, bet „socializmo kūrėjų“ ir nusikaltimų žmonijai vykdytojų dalis jau nebebuvo tokia

reikšminga. Didelė jų dalis tegalėjo, išlaikydami užimtas ideologines pozicijas, dalytis savo „patirtimi“. Lietuvių dalis – 63,7% (8 556 darbuotojai) – labai nepakito (buvo išlaikyti griežti komplektavimo principai, greta kitko ir pagrįsti atranka pagal tautinę priklausomybę). Daugiau kaip pustrėčio karto išaugo VR sistemoje dirbančių moterų skaičius – iki 2 471 (beveik penktadalis). Komunistų 1983 m. dirbo daug mažiau – 3 132, o komjaunuolių – jau 3 526, bet buvo išlaikomas pagrindinis principas: komunistų ir komjaunuolių kartu visada turėjo sudaryti daugiau kaip pusę visų darbuotojų. 1984 m. naujo vidaus reikalų ministro, milicijos generolo majoro Stasio Lisausko paskyrimas ženklino naujas personalo komplektavimo tendencijas. Lisauskas buvo profesionalus VR sistemos darbuotojas, nuo 1975 m. buvęs ministro pavaduotoju, bet nedirbęs jokio partinio darbo.

Kiekvienų metų kovą ir rugsėjį buvo vykdomas šaukimas į Vidaus kariuomenę, kurios kareiviai dažniausiai būdavo pasitelkiami kalinių apsaugai. Kasmet Lietuvoje tam buvo atrenkama 400-450 jaunuolių. Atranką vykdė karinis dalinys Nr. 3404, pataisos darbų įstaigų valdybos operatyvinis-režimo skyrius. Kiekvienas kandidatas būdavo tikrinamas pagal kartotekas, siekiant nustatyti jo ir jo artimųjų teistumą, o apylinkių inspektoriai turėdavo padėti nustatyti „moralines savybes“. Generolo majoro D. Šmaliuko vadovaujamas karinis dalinys Nr. 3404 kasmet siūsdavo 17-19 karininkų padėti atrankai organizuoti³². Atrenkant jaunuolius įtakos turėdavo ir ideologinis angažuotumas – 62,9 % tarnavusiųjų vidaus daliniuose buvo komunistai ir komjaunuoliai. O nuo 1978 m. daugiau nei pusę atrinktųjų tarnybai sudarė turintys aukštąjį ir vidurinį išsilavinimą, nors iki tol dauguma tebūdavo pabaigę 8 klases ir, matyt, pagal asmenines savybes buvo laikomi tinkamesniais kalėjimams ir lageriams saugoti³³. Bet kuriuo atveju, VRM buvo veikli karinių komisariatų pagalbininkė ne tik atliekant atranką į vidaus kariuomenę, bet ir vykdant šaukimą į sovietinę armiją. Be jos pagalbos registruojant šaukiamuosius, surandant juos kariniai komisariatai būtų buvę bejėgiai.

1954–1989 m. Lietuvai vis labiau urbanizuojantis, kintant visuomenės socialinei struktūrai bei augant gyventojų skaičiui, ir VR sistemoje darbuotojų nuolat daugėjo. Neskaičiuojant nežinybinės apsaugos (kurioje darbuotojų padaugėjo net 25 kartus išsiplėtus saugomų objektų skaičiui), darbuotojų skaičius išaugo 1,5 karto. Daugiau kaip dvigubai pagausėjo gaisrininkų ir vadovaujančiųjų pareigūnų, eilinių milicininkų, pataisos darbų įstaigų ir kalėjimų darbuotojų skaičius pakito nežymiai. Tuo tarpu skaičiuojami milicininkus, tenkančius 1000 miesto gyventojų, per šį laikotarpį

turėsime konstatuoti dvigubai keleriopą jų skaičiaus sumažėjimą, nors nusikalstamumas ir išaugo dvigubai (kita vertus, pagerėjo jų mobilumas ir aprūpinimas ryšio priemonėmis). 1989 m. Lietuvos SSR VRM biudžetą sudarė apie 130 mln. rublių³⁴.

Prieš pat Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą 1990 m. sausio 1 d. VRM darbuotojų sudėtis iš esmės išliko tokia pati, kaip ir prieš 20 metų; tai rodė, kad pora metų vykęs tautinis atgimimas sistemos beveik nepalietė. Komunistų arba komjaunuolių VRM buvo beveik pusė, milicijoje – šiek tiek daugiau (komunistų tarp eilinių milicininkų būta 14%, komjaunuolių – 40%³⁵). O štai lietuvių dalis VRM netgi nežymiai sumažėjo iki 68,7%. Juo mažesnis buvo užimamų pareigų statusas, juo didesnė buvo lietuvių dalis. 1989 m. į darbą VRM lietuvių buvo priimama mažiau: tarp priimamų į karininkų pareigas jie sudarė 57%, tarp eilinių – 70%. 1988 m. milicijoje lietuvių buvo beveik 80%, o vadovybėje – 71%. Apskritai 1989 m. pabaigoje VRM, kurios dokumentacija tebebuvo tvarkoma rusų kalba, tautinė sudėtis buvo gana marga: dirbo 8646 lietuviai (68,9%), 1738 rusai (13,8%), 1099 lenkai (8,7%), 511 baltarusių (4,1%), 253 ukrainiečiai (2,0%), 335 kitų tautybių (2,7%) darbuotojai.

Paradoksalu, bet didėjant nusikalstamumui per metus 2% sumažėjo VRM darbuotojų. Tarp atleidimo priežasčių vyravo neigiami motyvai – 368 darbuotojai atleisti dėl diskreditavimo, teistumo, kaip neatestuoti³⁶. Personalo komplektavimo principai iš esmės nebuvo pakitę, bet mažiau buvo priimama pagal partinį požymį (tarp atleistųjų buvo 210 komunistų, o priimti 73), pusantro karto sumažėjo ir priimamų komjaunuolių bei įdarbinamų su KGB–VRM kariuomenės bei sovietinės armijos siuntimais.

VRM vadovybės sudėtis įdomi ir įdomi tuo, kad pusė visų darbuotojų turėjo aukštąjį išsilavinimą: 1704 teisinių, 805 inžinierinių, 411 pedagoginių, 93 medicininių, 67 partinių politinių ir t. t. Radikalių politinių pokyčių Lietuvoje pradžioje 1988 m. dar 5% karininkų (338) tebedirbo nuo chruščiovinių ar net stalininių laikų³⁷ (tarp eilinių tokių buvo vos 127), 2790 nuo brežnevinių laikų (eilinių – 1155). Likusieji buvo pradėję dirbti jau po 1980 metų³⁸.

1990 m. sausio 1 d. VRM sistemoje dar dirbo ir 18 780 tarnautojų bei darbininkų: 13 014 – nežinybinėje apsaugoje, 2003 – rajonų ir miestų skyriuose, 1568 – pataisos darbų valdyboje, 2195 – priešgaisrinėje apsaugoje. Šioje VRM struktūros

dalyje jie atlikinėjo pagalbines, bet visuomenei svarbias funkcijas. Ypač tai pasakytina apie priešgaisrinę apsaugą. Tačiau nemaža dalis darba, ypač VRM kontroliuojamoje nežinybinėje apsaugoje vertino kaip laikiną. Per metus pasikeitė net trečdalis šių VRM struktūrų darbuotojų – 6198 atleisti ir 5663 priimti³⁹. Tarp visų darbuotojų tebuvo 1348 komunistai ir 901 komjaunuolis⁴⁰. Visuomet tarp gaisrininkų, kalėjimų prižiūrėtojų, nežinybinės apsaugos darbuotojų nežymią dalį (5-10%) sudaręs „partinis tarpfluoksnis“ naujomis sąlygomis jau nebeatliko svarbesnio vaidmens.

Augant Lietuvos visuomenės politiniam aktyvumui, 1989 m. rudenį LSSR VRM buvo sudaryta iniciatyvinė grupė, turėjusi parengti naują Milicijos įstatymo projektą. Tuo metu svarbiausia buvo depolitizuoti vidaus reikalų sistemą. 1990 m. vasario 14 d. VRM ir jos struktūriniuose padaliniuose buvo panaikintos komunistų partijos pirminės organizacijos⁴¹.

Planai ir ataskaitos. Prieš prasidedant kiekvienam penkmečiui, VRM turėdavo parengti savo planus. Juose nebūdavo apsieinama be standartinių frazių apie komunistų partijos nutarimų vykdymą „gerinant visuomeninės tvarkos apsaugą ir kovą su nusikalstamumu“, LKP CK biuro, vyriausybės nutarimų vykdymą. Pasiremiant sąjunginio ir respublikinio lygio partinių institucijų nutarimais būdavo nustatomi ir tam tikri papildomi uždaviniai: pvz., stiprinti nepilnamečių nusikalstamumo profilaktiką, arba kovoti su ypač sunkiais nusikaltimais įvykdomais viešose vietose ir t. t.⁴². Atsiskaitydami už atliktus darbus VRM vadovai kiekvienais metais rengdavo ministerijos kolegijos posėdžius. Kolegijos posėdyje būtinai dalyvaudavo ir LKP CK administracinių organų skyriaus atstovas, ir Ministrų Tarybos atstovas, VRM partinio komiteto sekretorius. Kartais į juos atvykdavo ir SSRS VRM atstovai. VRM, kaip ir kitos institucijos savo veiklą turėjo vaizduoti kaip komunistų partijos nutarimų vykdymą ir „socialistinio lenktyniavimo“ rezultatus. septintą-devintą dešimtmečiais veiklos prioritetai buvo tokie: profilaktinis darbas (neleidžiant įvykdyti nusikaltimų), ypatingai pavojingų nusikaltimų lygio mažinimas, kova su „socialistinės nuosavybės grobstymu, spekuliacija, kyšininkavimu ir pirkėjų apgaulinėjimu“. Taip pat buvo nuolat teigiama, kad stiprinama kova su „vengiančiais visuomenei naudingo darbo, valkataujančiais, girtuokliavimu“. Po pastarąja „kepure“ galima buvo „sutalpinti“ ir ilgaplaukius jaunuolius, ir nepriregistruojamus bei darbo negaunančius buvusius politinius kalinius, ir bausmę atlikusius buvusius kriminalinius nusikaltėlius. Komunistų partijos ir jos organizacijų nustatytų funkcijų vykdymas (jaunimo auklėjimas ir neprisitaikančiųjų persekiojimas, pagalba KGB užtikrinant

visapusišką „socialiai pavojingo“ elemento kontrolę, pasirengimas vykdyti socialistinės valstybės saugumui pavojingų asmenų izoliavimą „ypatingos padėties“ metu ir t. t.) sudarė svarbią VRM planų ir veiksmų dalį, kurią, beje, nelengva atskirti nuo vidaus reikalų struktūrai įprastų funkcijų (pirmiausia policinių) vykdymo. Visa tai buvo pridengiama ideologine frazeologija ir pasireiškė visuotinių žmogaus teisių atžvilgiu neteisėtais, bet ideologiškai bei politiškai pateisinamais veiksmais.

VRM ir jai pavaldžių struktūrų kontrolės funkcijas vykdė LKP CK administracinių organų skyrius. Jo darbuotojai palaikė nuolatinius ryšius su VRM, ne tik lankydavosi VRM komunistų partiniuose susirinkimuose, bet ir padėjo atrinkti kadrus. Prireikus konkrečius savo sprendimus ar rekomendacijas minėtasis skyrius realizuodavo per LKP CK ir Lietuvos SSR Ministrų Tarybos bei Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo priimamus nutarimus. Štai 1971 m. birželio 30 d. Lietuvos SSR MT priėmė nutarimą Nr. 268 „Dėl Vidaus reikalų ministerijos darbo“, kuriame nurodė trūkumus: nusikaltimų profilaktikos, visuomeninės tvarkos pažeidimų, nepilnamečių nusikalstamumo augimo ir t. t. Vykdydama minėtą nutarimą VRM nusikaltimų užregistravo 0,9% mažiau, chuliganiškų veiksmų – 21,2% mažiau, o nusikaltimų išaiškinamumą padidino iki 95,1%. „Popierinis“ veiklos rodiklių gerėjimas būdavo pastebimas ne tik šalinant trūkumus, bet ir, pvz., dalyvaujant „socialistiniame lenktyniavime V. Lenino 100-osioms gimimo metinėms pažymėti“: faktinis nusikaltimų gausėjimas ir pagaunamų teisės pažeidėjų skaičiaus augimas galėjo pabloginti „lenktyniavimo“ rezultatus. Vien tik patikrinus atskiro specialaus motorizuoto milicijos bataliono, kurio 86 kareiviai kasdien patruliuodavo Vilniaus mieste buvo nustatyta, kad 1971 m. bataliono kareiviai sulaikė 332 nusikaltėlius, o bendroje Vilniaus miesto VR skyrių statistikoje užfiksuota tik 179, už smulkų chuliganizmą sulaikė 584 žmones, o įrašyta – 198, už viešosios tvarkos pažeidimą atlikta 1906 sulaikymų, o į statistiką pateko tik 120 atvejų. Rajoniniai VR skyriai registravo tik 40% bataliono sulaikytų, daugiausia neblaivių žmonių⁴³. Kovos su chuliganizmu ir smulkiais grobstymais statistiką tokie „neatitikimai“ galėjo ženkliai pagerinti, tačiau realiai VRM sistemos „kova su socialinėmis ydomis“ buvo vis mažiau efektyvi: viso VR transporto panaudojimas surinkti girtiesiems ar važiavimui spręsti šeimyninių konfliktų tikrai nebuvo augančio efektyvumo rodiklis.

VRM darbuotojų drausmė buvo palaikoma „politinėmis-auklėjamosiomis“ bei drausminėmis priemonėmis. 1970–1975 m. drausmės tvarka buvo nubaustas kas

dešimtas darbuotojas⁴⁴, o 1971 m. 18 buvo patraukta į baudžiamąją atsakomybę už kyšininkavimą, chuliganizmą, sulaikytųjų mušimą, bylų falsifikavimą. 1971 m. net 22 žmonės oficialiais duomenimis buvo nepagrįstai patraukti baudžiamojon atsakomybėn ir įkalinti. Kiekvienais metais tam tikras skaičius asmenų (oficialiai – 2-5) būdavo nepagrįstai įkalinami dėl nepadarytų kriminalinių nusikaltimų, bet už tai nei valstybė, nei atsakingas pareigūnas ar prokuroras (atsakomybės neprisiimdavo nebent tai būtų tyčinis savavališkas veiksmas). Aštunto dešimtmečio pabaigoje VRM darbuotojų drausminių pažeidimų skaičius sumažėjo ir 1978 m. pirmą pusmetį buvo nubausta tik 3,8% VRM darbuotojų. Tai galime laikyti stagnacijos laikotarpio kulminacijos liudijimas ženklu: „telefoninė teisė“, „savų“ protegavimas lipant karjeros laiptais, vertinimas pagal ištikimybę užimančiam aukštesnį postą ir panašūs „standartai“ papildė įprastinius partiškumo, lojalumo, „švarios anketos“ principus. Ne visi, bet svarbiausi VRM vadovybės dokumentai turėdavo grifą „slaptai“. Tai leido VRM vadovybei pagal subjektyvius kriterijus reikalauti atsakomybės, skirti ar atleisti darbuotojus, pasirinkti darbo prioritetus. Aukšto partinio funkcionieriaus telefono skambutis buvo svarbesnis už nepagrįstai įkalinto žmogaus teises. Todėl ir 1972 m. pradžioje vidaus reikalų ministras III rango vidaus tarnybos generolas J. Mikalauskas galėjo toliau ramiai tęsti savo darbą. Užteko tardymo, priešgaisrinės apsaugos ir pataisos darbų įstaigų valdybų bei valstybinės autoinspekcijos vadovams vien tik nurodyti į rimtus darbo organizavimo trūkumus⁴⁵ ir toliau buvo galima „stiprinti“, „gerinti“, „aktyvinti“, „imtis priemonių“ vykdant LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos nutarimus.

Atsirado ir nauja padarytų vidaus nusikaltimų rūšis – VRM darbuotojų vairavimas apsvaigus nuo alkoholio. Vien tik 1978 m. pirmą pusmetį autoavarijas padarė 21 sistemos darbuotojas, kurių buvo 5 neblaivūs⁴⁶. Žinoma šie atvejai nebuvo viešinami ir visuomenė apie tai nesužinodavo. Kaip, beje, ir apie tikrąjį nusikalstamumo lygį, kuris buvo slapta, neskelbtina informacija. Nors daug temų buvo draudžiamos, tam tikros viešumo formos egzistavo – įmonėse ir organizacijose tardytojai kiekvienais metais perskaitydavo keletą tūkstančių pranešimų apie konkrečias baudžiamąsias bylas. Kiekvienais metais spaudoje buvo paskelbiama tūkstančiai teigiamų straipsnių, korespondencijų, apybraižų apie VRM darbuotojus: vien tik 1975 m. masinei auditorijai paskelbta 4,5 tūkstančio straipsnių ir korespondencijų, parengta 200 televizijos laidų (daugiausia apie saugų eismą) ir 500 radijo laidų⁴⁷.

Tačiau aštuntą dešimtmetį stabiliai augant nusikalstamumui VRM vis sunkiau sekėsi vykdyti partinių institucijų nurodymus „mažinti“, „gerinti“ kovą su nusikalstamumu.

7.3. VRM VEIKLOS PANORAMA 1970–1990: NUO KRIMINALISTIKOS IKI SOCIALISTINIO AUKLĖJIMO

Nežinybinė apsauga. Centralizuota VRM struktūra buvo monopolizavusi ir kai kurias funkcijas, kurios tiesiogiai nebuvo susijusios su viešosios tvarkos apsauga. Pirmiausia tai saugos tarnybos organizavimas arba tuometiniu terminu tariant – „nežinybinė apsauga“. Būdama monopolizavusi beveik visas teises į nuosavybę, bet leisdama kontroliuojamą „turgaus rinką“, valstybė mėgino pasirūpinti ir savo turto apsauga. Egzistavę regioniniai skirtumai plataus vartojimo prekių paskirstyme, nuolatinis tokių prekių deficitas, sienų uždarumas, leidžiami smulkūs verslai (mezgimas ir pan.) be jiems numatytų pakankamų medžiaginių resursų didino smulkių grobstymų iš valstybinių įmonių tikimybę. VR sistema turėjo užkamšyti iš anksto prognozuojamas „skyles“ valstybinio turto apsaugoje.

Vidutiniškai aštuntajame dešimtmetyje buvo saugoma apie 15 tūkstančių objektų, kurių tik pusė buvo aprūpinta apsaugine signalizacija⁴⁸, o 1976 m. jau buvo 23 649 signalizacija aprūpinti objektai, pusėje kurių veikė ir nežinybinė apsauga⁴⁹. Nežinybinė apsauga kartu su VRM montažo-remonto valdyba turėjo įrenginėti apsaugines signalizacijas, taisyti jos gedimus. Buvo sukurti centralizuoti apsaugos pultai, iš kurių buvo prižiūrima keli tūkstančiai objektų. 1974 m. įrengus signalizaciją buvo saugoma 4430 privačių butų, o 1976 m. – jau 18 365⁵⁰. Visa apsaugos sistema kasmet sulaikydavo po keliasdešimt mėginusiųjų vogti iš saugomų objektų. Bet pati plačiausia nežinybinės apsaugos veiklos sritis buvo įmonių apsauga. Kasmet buvo sulaikoma po keletą tūkstančių žmonių, mėginusių pagrobtį mėsos ar pieno kombinatų, lengvosios pramonės produkcijos. 1972 m. buvo sulaikyta 3484 žmonių, kurie mėgino išnšti produkcijos už 29,1 tūkstančius rublių, o 1974 m. – 1592 žmonių su 14 tūkstančių rublių vertės produkcija⁵¹. Žinoma, nepagautųjų ar negaudytųjų skaičių būta nepalyginti didesnių... Aštuntame dešimtmetyje veikė ir nežinybinės apsaugos „naktinės milicijos“ padaliniai, kurie daugiausia patruluodavo automobiliais ir motociklais. Apie 400 „naktinių milicininkų“ su 25 tarnybiniais

šunimis kasmet sulaikydavo apie šimtą nusikaltėlių, kelis tūkstančius visuomeninės tvarkos pažeidėjų (3206 – 1971 m., 7734 – 1972 m.)⁵².

Kalinimas Lietuvoje. Nemaža dalis kalinių iš Lietuvos būdavo siunčiama į Rusijoje ir kitose respublikose buvusius kalėjimus, lagerius bei kolonijas. Lietuvoje kalinamų žmonių skaičius svyravo nuo 6 iki 8 tūkstančių. 1975 m. birželio 20 d. Lietuvoskalinimo įstaigose buvo laikoma 11 361 žmonių, iš kurių 7 050 – pataisos darbų kolonijose (bendrojo režimo – 2056, sustiprinto režimo – 1272, griežto režimo – 3290, ligoninėje – 148). Tarp kalinių buvo 780 moterų. Kalėjime ir tardymo izoliatoriuje buvo laikoma 2056, auklėjamosiose darbo kolonijose 394, gydymo-darbo profilaktoriuose – 1861 žmonių. Kalinimo sąlygos lageriuose ir kalėjimuose nuo stalininių laikų skyrėsi nedaug: tik buvo išplėstos kalinių galimybės bendrauti su artimaisiais, susitikti su jais ar susirašinėti. Išliko ir prievartinis darbas – kiekviena kalinimo įstaiga tuo pat metu buvo ir įmonė su savo pagaminamos produkcijos planais. Bet kuriuo atveju reikėjo vykdyti vieną pagrindinių socialistinės visuomenės principų – įdarbintas turėjo būti kiekvienas. Nors nebūtinai turėjo dirbti.

Kaliniams buvo parankiausi metai, kurie sutapdavo su Sovietų Sąjungos ir Lietuvos SSR ideologizuotų istorinių įvykių jubiliejais. Taip 1975 m. SSRS Aukščiausiasis Sovietas trimis įsakais (kovo 10 d., gegužės 6 ir 16–7 d.) iš įkalinimo vietų paleido 1198 žmonių⁵³.

VRM agentūrinis darbas. Kaip ir kiekviena operatyvine veikla užsiimanti institucija, LSSR VRM turėjo teisę turėti agentūrą. Jos būta ne tik kalėjimuose ar tarp kriminalinio elemento, bet ir įmonėse, organizacijose. Pastarosios paprastai būdavo susijusios su VRM prevencine veikla ar vykdyta įmonių-organizacijų apsauga. 1972 m. VRM turėjo 5 366 agentus (2 566 tarp kriminalinių nusikaltėlių ir jų aplinkos) ir 67 rezidentus (25 tarp kriminalinių nusikaltėlių) su operatyvininkais susitikdavusius 299 specialiuose butuose⁵⁴. Tik 58 agentai buvo apmokami (daugiausia iš kriminalinių nusikaltėlių). Likusieji dirbo dėl prieš juos turimos kompromituojančios medžiagos ar savo iniciatyva.

1972 m. buvo pastebėtas Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymais skyriaus (OBCHSS – *Otdel borby s chyščenijami socialističeskoj sobstvennosti*) operatyvinių pozicijų (t. y. darbo su agentais ir patikimais asmenimis) susilpnėjimas valstybinės prekybos, lengvosios ir mėsos bei pieno pramonės įmonėse, tiekimo organizacijose; valstybinio turto vagysčių iš sandėlių, bazių, parduotuvių skaičiaus augimas⁵⁵. Tai jau galėjo liudyti apie besiformuojančius naujus socialinius reiškinius, susijusius su

sovietinio ekonomikos modelio ydomis⁵⁶. Bet LSSR VRM teturėjo ribotas galias savarankiškai reaguoti į naujas besiformuojančias realijas be signalo iš Maskvos.

Kova su „venerikais“? Vykstant dinamiškam Lietuvos urbanizavimo procesui, pradėjo augti ir tai lydinčių specifinių socialinių reiškinių (nusikalstamumas, prostitucija) mastai. Tačiau VRM išlaptinti dokumentai maskavo besiplečiančias socialines ydas, apie kurias viešai kalbėta tik kaip apie „kapitalistinio“, „Vakarų“ pasaulio blogybes. Sociališkai itin svarbia užkrečiamųjų ligų prevencija, kova su „venerinėmis ligomis“ buvo pridengiama ir kova su prostitucija. Šis reiškinys egzistavo per visą sovietmetį, nors ir buvo slepiamas. Lietuvos SSR MT dar 1967 m. vasario 9 d. priėmė nutarimą Nr. 48 „Dėl kovos su veneriniais susirgimais stiprinimo“. Jau tuo metu viena pagrindinių šių ligų plitimo priežasčių laikyta prostitucija. VR skyriuose kovai su prostitucija ir venerinių ligų platinimu buvo paskirti pavieniai darbuotojai, tačiau dažniausiai apsiribota venerinių ligų dispanserio užsakymų vykdymu, ieškant vengiančiųjų gydymo (kasmet buvo prievarta atvesdinama keli šimtai žmonių). Šitaip tokio „neegzistuojančio“ socialinio reiškinio kaip prostitucija suvaldyti, žinoma, nepavyko. Prostitucija buvo išplitusi ten, kur buvo didesni kariniai daliniai (Vilnius, Kaunas, Panevėžys, Alytus), lankydavosi užsienio jūreiviai (Klaipėda). Neoficialiai 1971 m. buvo užregistruotos 137 landynės ir 145 prostitutės (dokumentuose vadintos „lengvo elgesio moterimis“, Klaipėdoje buvo užregistruotos 24, Kaune – 96, Panevėžyje – 20, Alytuje – 10 prostitučių, kurias sekė atitinkamai 143 agentai.)⁵⁷. Joms mėginta pritaikyti LKP CK ir LSSR MT 1970 m. kovo 27 d. nutarimą „Dėl prievartinio įdarbinimo asmenų, vedančių amoralių gyvenimo būdą ir vengiančių visuomenei naudingo darbo“⁵⁸. Venerinių ligų platinimo vietos išžiūrėtos „vietose, kur renkasi amoralaus elgesio asmenys, kur vyksta atsitiktinės pažintys ir lytiniai kontaktai“. Tai leido ateityje šį nutarimą panaudoti ne tik pagal tiesioginę jo paskirtį, bet ir persekiojant jaunuolius, besižavinčius Vakarų muzikine kultūra, dalyvaujančius prie režimo neprisitaikančiųjų sambūriuose ar eucharistinėse sueigose. Jaunuoliai milicininkų būdavo sulaikomi, vežami į venerinių ligų dispanserius ir prievarta tikrinami, ar neserga venerinėmis ligomis. Tokiomis bauginimo priemonėmis tam tikrų tikslų pasiekdavo ir partinės-komjaunuoliškos struktūros, prevenciškai paveikdavusios neprisitaikančio jaunimo nuostatas. Tik ideologiniais motyvais grįsta, bet kovos su nusikalstamumu pretekstu teisinama milicijos prievarta palietė šimtus jaunuolių. Juo labiau kad imtis priemonių prieš vadinamuosius „hipius“ įpareigojo ir LSSR VRM 1970 m. gegužės 7 d. nurodymas. Ir

štai 1971 m. per 11 mėnesių (likus vos keliems mėnesiams iki jaunimo demonstracijų po Romo Kalantos susideginimo) milicija Kaune į medicininės įstaigas atvežė 190 žmonių, iš kurių tik 33 sirgo venerinėmis ligomis, nubaudė 194 „amoralaus elgesio asmenis“ (tuo tarpu mieste buvo užregistruotos 96 prostitutės), prievarta buvo įdarbinti 78 asmenys⁵⁹. Ir VRM galėjo savo ataskaitose įrašyti, kad ėmėsi priemonių prieš „venerinių ligų platinimą“, ir partiniai ideologai su KGB galėjo likti užkulisiuose, siekdami savų tikslų, niekaip nesusijusių su kova prieš venerinių ligų platinimą. Tikroji situacija tik blogėjo. 1971 m. sergamumas venerinėmis ligomis padidėjo dešimtadaliu, o keliuose rajonuose net po keletą kartų. Tačiau pagal LSSR Baudžiamojo kodekso 123 straipsnį už vengimą gydytis ir užkrėtimą venerinėmis ligomis baudžiamojon atsakomybėn buvo patraukta tik 15 žmonių, o iš 341 atvesdintųjų prievartiniam mediciniam patikrinimui tik 110 iš tikrųjų sirgo venerinėmis ligomis. Kova su sergančiais venerinėmis ligomis sustiprinta 1976 m., kai baudžiamojon atsakomybėn buvo patraukta daugiau kaip 50 asmenų.⁶⁰, bet ir toliau tokia kova turėjo dvigubą paskirtį: viešąją – sveikatos apsaugos ir slaptąją – bauginimo.

Psichiatrinės problemos. Sovietų Sąjungos įstatymai numatė galimybes žmogų izoliuoti psichiatrinėse ligoninėse, pritaikant administracinę ir baudžiamąją procedūras. Administracinė procedūra buvo taikoma asmenims, kurie neįvykdė jokio kriminalinio nusikaltimo, tačiau buvo įvertinami kaip keliantys „pavojų“ dėl savo psichinės sveikatos sutrikimų. Administracinė procedūra buvo atliekama pagal 1971 rugpjūčio 26 d. SSRS Sveikatos apsaugos ministerijos ir VRM bendrą direktyvą „Dėl psichinių ligonių keliančių pavojų visuomenei izoliavimo“. Pagal instrukciją milicija turėjo „socialiai pavojingus veiksmus“ atlikusius psichikos ligonius pristatyti į psichiatrines ligonines, jei jie patys ar jų šeima tam priešindavosi. Iš pradžių „socialiai pavojingus veiksmus“ atlikęs asmuo būdavo prievarta nugabenamas į psichiatrinę ligoninę, ten būdavo patikrinama jo psichinė būklė, nustatoma diagnozė ir paskiriamas prievartinis gydymas ligoninėje. Už uždarymą į psichiatrines ligonines būdavo atsakingi psichiatrai, o vienintelė teisėsaugos institucija, viešai dalyvavusi vykdant minėtą instrukciją, buvo VRM. Tačiau lemiamą įtaką čia turėdavo KGB. Ir disidentai, ir valstybės įstaigų darbu nepatenkintieji, ir partiniams veikėjams skundus bei anoniminius laiškus rašiusieji asmenys tiesiai iš namų, darbo ar gatvės galėjo prievarta atsidurti psichiatrinėse ligoninėse. Galimybė apskusti pareigūnų veiksmus nebuvo numatyta.

Kiekvienais metais vis didėjo naujai užregistruotų psichikos ligonių skaičius: nuo 62 685 (1970 m.) iki 118 513 (1978m.). 1978 m. septyniose psichiatrinėse ligoninėse buvo gydomi 24 334 ligoniai, iš jų 304 – priverstinai. Greta kelių dešimčių nepakaltinamais pripažintų žmogžudžių ir kitų kriminalinių nusikaltėlių buvo laikoma ir keliolika disidentų, kuriems teismo sprendimu buvo skirtas priverstinis „gydymas“ psichiatrinėse ligoninėse, bei keliolika dešimčių „socialiai pavojingų asmenų“. VRM, turėjusi garantuoti apsaugą nuo tikrų ir tariamų psichikos ligonių, kiekvienais metais suregistruodavo apie šimtą jų atliktų visuomenei pavojingų veiksmų. Šiuo atveju ne KGB, o VRM turėjo tapti pagrindine institucija, kuri psichiatrijos įstaigas turėjo informuoti apie „socialiai pavojingus veiksmus“ bei nukreipti penkioms teismo psichiatrinės ekspertizės komisijoms įtariamus schizofrenikus ar silpnapročius (1978 m. atliktos 2409 ekspertizės ir 334 žmonių buvo pripažinti nepakaltinamais)⁶¹. Tiesa, nereikia perversinti VRM darbuotojų iniciatyvumo, nes kartais būdavo konstatuojama, kad milicijos darbuotojai nenoriai vykdo 1971 m. instrukciją. Vis tik neabejotina, kad VRM buvo svarbi sovietinės psichiatrijos (su visomis žinomomis jos ydomis) pagalbininkė ir neabejotina KGB partnerė persekiojant režimui nepalankiai ar priešiška nusiteikusius asmenis ir vykdant vadinamąją „profilaktiką“ (pavyzdžiui, atvesdinant į prievartines psichiatrines ekspertizes ir neatlikusiuosius nusikalstamų veikų).

VRM „profilaktinė“ veikla. Siekiant „apčiuopiamų“ rezultatų kai kurių nusikaltimų (ar „nusikaltimų“) rūšyse visoje LSSR vienu metu būdavo atliekamos kompleksinės operacijos: „Užkarda“ (*Zaslona*) – kova su valkatavimu, veltėdžiavimu ir kitais antvisuomeniniais elementais; „Rūpestis-76“ (*Zabota-76*) – kova su paaugliais teisėtvarkos pažeidėjais; „Derlius“ (*Urožaj*) – kova už grūdų, kuro, atsarginių dalių ir žemės ūkio produkcijos saugumą pavasario sėjos ir derliaus nuėmimo metu; „Kurortas“ – visuomeninės tvarkos stiprinimas kurortuose⁶². Taip 1976 m. per operaciją „Derlius“, dalyvaujant 1 338 vidaus reikalų darbuotojams, buvo tikrinamos ir grūdų saugojimo vietos, ir derlių vežęs autotransportas. Buvo nustatyti 125 nusikaltimai – daugiausia vagystės, kurios buvo įprastos kolchozuose ir sovchozuose. Kažkas į savo ūkelį atsivežė grūdų ar pašarų (daugiau kaip 100 tonų), nusuko kokią detalę ar prisipylė kuro⁶³. Tačiau esant planiniam socialistiniam ūkiui, kolektyvinei ūkio sistemai, kova už valstybinės nuosavybės saugumą buvo nuolatinė. Tik skirtingai nei Stalino laikais už nukritusių grūdų varpų rinkimą nebebuvo siunčiama perauklėti į lagerius, nors represinių priemonių ir neatsisakyta.

Buvo stengiamasi labiau pasitelkti pagalbon vadinamuosius „liaudies draugovininkus“. LKP CK ir LSSR MT 1974 m. birželio 19 d. patvirtino „Savanoriškų viešosios tvarkos palaikymo liaudies draugovių“ nuostatus⁶⁴. Draugovininkus tikėtasi pasitelkti pirmiausia kovai su chuliganizmu, girtavimu, smulkiais grobstymais, nepilnamečių teisėtvarkos pažeidimais⁶⁵. 1977 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 3 371 draugovė, kuriose buvo 101 325 draugovininkai (32 114 komunistų ir 24 808 komjaunuoliai). Be to, veikė ir specializuotos draugovės (35 202 draugovininkai): kovai su „socialistinės nuosavybės grobstymu“ ir spekuliacija (2944) ir t. t. Žinoma, nors draugovininkai ir buvo nukreipiami saugoti viešąją tvarką apsaugai, bendrai nusikalstamumo būklei tai pastebimesnės įtakos neturėjo. Jiems padedant kasmet būdavo atskleidžiama po keletą šimtų kriminalinių nusikaltimų ir vidutiniškai užregistruojama 100 tūkst. įvairių teisės aktų pažeidimų, sulaikomi valkataujantys ir elgetaujantys, taip pat „veltėdžiaujantys“ ir nepilnamečiai pažeidėjai⁶⁶. Esant reikalui dalis draugovininkų (tarp kurių partinis sluoksnius buvo kur kas „storesnis“ negu tarp eilinių milicininkų) tapdavo tikra sistemos atrama. Tai patvirtino ir 1972 m. Kauno įvykiai. Bet pirmiausia draugovininkai būdavo nukreipiami palaikyti viešąją tvarką kovojant su „visuomenės ydomis“. Už tai jiems būdavo numatomas paskatinimas: pirmenybė aprūpinant gyvenamuoju plotu, lengvatiniai kelialapiai į sanatorijas ir poilsio namus, papildomos apmokamos atostogos ir pan.⁶⁷.

Vienas tokių VRM veiklos barų buvo viešosios tvarkos palaikymas kovojant su girtuokliavimu. Girtuokliavimas laipsniškai virto vis rimtesne problema. 1958 m. į VRM skyrius buvo atvesdinta 13 465 neblaivių asmenų (11 208 nugabenti į blaivyklas), o štai 1960 m.– jau 22 472 (17 984), 1962 m. – 41 220 (24 439)⁶⁸. 1972 m. buvo sulaikyta 94 718 neblaivių viešosiose vietose pasirodžiusių asmenų (58 293 nugabenti į blaivyklas). 1964–1979 m. užregistruotų alkoholikų skaičius išaugo beveik 25 kartus – nuo 436 iki 10 584, ir kiekvienais metais (žinoma, vis mažesnė) dalis jų būdavo išsiunčiama į darbo-gydymo profilaktoriumus prievartiniam darbui ir gydymui. Šie profilaktoriai buvo priskiriami įkalinimo įstaigoms. Vis dėlto nepaisant administracinio poveikio priemonių kiekvienais metais augo neblaivių asmenų padarytų nusikaltimų dalis: nuo 24,8% 1963 m. iki 42,2% 1972 m.⁶⁹; tarp padariusiųjų buitinius nusikaltimus dauguma būdavo neblaivūs.

Dėl tokios grėsmingos padėties VRM pati ėmėsi atlikti analizes, kurios parodė, kad nuo 1958 m. iki 1973 m. vienam gyventojui parduodamo alkoholio kiekis išaugo daugiau kaip 5 kartus – nuo 5,76 litro iki 29,9 litro⁷⁰. Kaip priežastys mėginta įvardyti dviejų savaitinių laisvadienių įvedimą, gyventojų pajamų augimą, pramoninių prekių (batų, televizorių, šaldytuvų, motociklų, automobilių ir kt.) deficitą, alkoholio prekybos nestabilumą (gyventojai kaupė vis didesnes atsargas „juodai dienai“). Ypač analizuota pastaroji priežastis – mat degtine kai kuriuose rajonuose ir didžiuosiuose miestuose prekiauta vos 3-4 dienas per savaitę. Tai skatino nelegalią „naminės“ gamybą. Kiekvienais metais po keletą šimtus žmonių būdavo nubaudžiama už „naminės“ varymą ir jos turėjimą (saugojimą). Siekiant išvengti „neigiamų pasekmių“, buvo pasiūlyta „padidinti degtinės gamybą“⁷¹. Bet girtuokliavimui vis augant 1976 m. vėl imtasi ribojimo priemonių – „liaudies“ pamėgtus spirituotus vietinės gamybos vynus buvo leista pardavinėti tik nuo 11 iki 19 valandos⁷², 1978 m. balandžio 25 d. Sovietų Sąjungos MT priėmus nutarimą dėl papildomų priemonių kovai su girtuokliavimu ir alkoholizmu, imtasi dar griežčiau prižiūrėti valstybinę prekybą alkoholiniais gėrimais. Bet tai padėties nekeitė. Prasidėjus Michailo Gorbačiovo inicijuotai kovai su girtavimu, 1985 m. VRM teko vykdyti naują nutarimą – „Dėl priemonių kovai su girtavimu stiprinti, naminės degtinės varymui išgyvendinti“⁷³. Kiekvienas, geriantis alkoholinius gėrimus viešose vietose ar jose pasirodęs girtas galėjo būti nubaustas 20-30 rublių administracine nuobauda, o gaminę naminę degtinę – pataisos darbais iki 2 metų arba dar griežčiau. Net keleriopai padaugėjus įkalintųjų už naminės degtinės varymą, gilėjančio socialinės krizės sąlygomis naujų kovos su girtuokliavimu priemonių efektyvumas buvo trumpalaikis.

VRM turėjo užtikrinti ir vieną pagrindinių socialistinės visuomenės reikalavimų – kiekvienas žmogus turėjo dirbti arba būti įrašytas į kokios nors darbovietės (ar mokymo įstaigos) dirbančiųjų (besimokančiųjų) sąrašus, taip pat turėti tai patvirtinančius „anketinius duomenis“. 1972 m. kovo 27 d. LKP CK ir LSSR MT atkartojė vos prieš mėnesį Maskvoje priimtą nutarimą „Dėl priemonių kovai su asmenimis, vengiančiais visuomenei naudingo darbo ir gyvenančiais antvisuomeniškai bei parazitiškai, stiprinti“⁷⁴ ir numatė dar aktyvesnį VRM dalyvavimą sprendžiant šią problemą. Buvo įtvirtinta nuostata, kad jei įdarbinimas gyvenamojoje vietoje neturės „auklėjamojo poveikio“, tai vykdomieji komitetai, susitarę su VRM, galėjo tokius asmenis pasiūsti į kitų miestų ir rajonų statybas.

Kadangi oficialiai nedarbas neegzistavo, nebuvo ir bedarbių pašalpų. VRM privalėjo nedarbančius asmenis suregistruoti, oficialiai įspėti dėl neleistino vengimo dirbti. Suskaičiuota, kad tarp padariusių nusikaltimus nuo penktadalio iki ketvirtadalio buvo niekur nedarbantys ir nesimokantys asmenys. Žinoma, šie skaičiai buvo labai artimi kriminalinių recidyvistų skaičiui, kurie ir nesirengė dirbti „visuomenei naudingo darbo“. Labai greitai prisitaikę prie socialistinės visuomenės ydų, jie jomis naudojosi ir dauguma net neketino keisti savo gyvenimo būdo.

Prieš nedarbančiuosius buvo imamas gana drastiškų priemonių – teismų sprendimais jie būdavo iškeldinami iš savo butų (1965 m. – 69, 1969 m. – 122). Tuomet jie galėdavo „pereiti“ į valkataujančiųjų kategoriją, kartu su nuo tėvų pabėgusiais paaugliais ir elgetomis. Šios kategorijos asmenų kiekvienais metais buvo sulaikoma apie tūkstant. Po sulaikymo dalis jų patekdavo į invalidų ir senelių namus (417 – 1965 m., 183 – 1969 m.), maža dalis būdavo įdarbinama ir po keliasdešimt žmonių kasmet būdavo įkalinama.⁷⁵

Kaip ir kova su „venerikais“, taip ir kova su „veltėdžiais“ turėjo dvigubą paskirtį. Realiai egzistavusius socialinius reiškinius nustumdama į tolimą užkaborį, toliau nuo sovietinės visuomenės akių, vidaus reikalų sistema tuo pat metu turėjo galimybę „kovą su veltėdžiais“ paversti jaunimo bauginimo priemone.

Po 1972 m. įvykių Kauno „hipių veltėdžiavimui“ buvo skiriamas ypatingas dėmesys. 1976 m. pirmą pusmetį vien Kaune VRM skyriai į profilaktinę įskaitą įrašė 639 asmenis, kurie nedirbo „visuomenei naudingo darbo“, 276 asmenis sulaikė už valkatavimą ir elgetavimą. Jie buvo oficialiai įspėti keisti savo gyvenimo būdą. Tais pačiais metais už „parazitinį gyvenimo būdą“ Lietuvoje oficialiai buvo įspėti 3 355, o baudžiamojon atsakomybėn patraukti 181 žmonės⁷⁶. Nors nemažą jų dalį (40%) sudarė grįžusieji iš kalinimo vietų⁷⁷, o tarp „parazitinį gyvenimo būdą“ praktikavusių asmenų daugiau kaip pusę sudarė alkoholikai ir anksčiau teisti asmenys (nereikia apsigauti, tai buvo *ne tik* nuteistieji už kriminalinius nusikaltimus), tarp jų būta ir nemažai jaunuolių, mėginusių išvengti sistemos priežiūros. LSSR Baudžiamojo kodekso str. 240 daugeliui jų tegalėjo pasiūlyti vietą priverčiamųjų darbų kolonijoje.

Milicija ir Kauno pavasaris. Milicijos vykdytas ideologiškai motyvuotas ir partinių struktūrų inspiruojamas dalies jaunimo persekiojimas kiekvienais metais intensyvėjo. 1970 m. vien tik už „veltėdžiavimą“ milicijos buvo įspėti 1 773 asmenys (98 patraukti baudžiamojon atsakomybėn), 1971 m. – 2107 asmenys (224)⁷⁸. Jaunimo nuotaikos prasiveržė Kaune vos tik atsiradus tinkamam pretekstui. Po Romo Kalantos

susideginimo 1972 m. gegužės 18–19 d. kilusiose stichinėse demonstracijose aktyviausiai dalyvavo anksčiau milicijos suregistruotieji „vedę antivisuomeninį gyvenimo būdą“. Jie buvo milicijos „operatyvinėje-profilaktinėje“ įskaitoje. VRM juos traktavo įprastai pagal komunistinės ideologijos principus, kaip esančius „įtakoje taip vadinamų ‘hipių’ mėgdžiotųjų, išsiskiriančių savo nevalyva išvaizda, pabrėžtinu Vakarų garbinimu, siekiu veltėdžiauti, anarchistinėmis nuotaikomis“⁷⁹.

1972 m. gegužės 14–19 d. Kauno įvykiuose milicija nebuvo atsitiktinė stebėtoja. Suderinę veiksmus su KGB, vidaus reikalų skyriai išsisas paras laikė milicijos patrulius Kauno centre ir gretimuose rajonuose. Diriguojat saugumiečiams buvo ne tik atitvertas Muzikinio teatro sodelis, bet ir parengtos apsupimo, suskaidymo, sulaikymo bei konvojavimo specialios paskirties milicijos grupės. Gegužės 18 d. milicija, siekdama „lokalizuoti“ minios veiksmus, t. y. aktyviai vaikydamas susirinkusius Laisvės alėjoje ir Muzikinio teatro skverelyje, tik per aštuonias valandas, pasitelkusi milicijos batalioną, milicijos mokyklos kursantus (iš viso 610 milicininkų ir 200 draugovininkų) sugebėjo išvaikyti minią. Kitą dieną milicijos pareigūnai jau nerizikavo vaikyti minios tik savo jėgomis, ir iš karto pasitelkė ir milicijos mokyklą, ir milicijos batalioną, ir vidaus kariuomenės dalinius. Gegužės 19 d. Kauno gatvėse jaunimą vaikė 794 (dar 529 buvo rezerve) milicininkai ir vidaus kariuomenės kareiviai (iš keturių karinių dalinių) bei 650 draugovininkų ir partinių aktyvistų⁸⁰. Iš priskaičiuotų 2000 demonstracijos dalyvių buvo sulaikyta ir atvesdinta į miliciją kas penktas – 402. 33 sulaikytuosius patraukus administracinėn ir baudžiamojon atsakomybėn, į likusiųjų profilaktiką milicija įsitraukė itin veiksmingai. Buvo informuojamos jų mokyklos ir darbovietės, vyko svarstymai kolektyvuose kartu su partiniais komitetais, į miliciją iškviešti 78 sulaikytų paauglių tėvai. Išvaikant tūkstantinę miną buvo išdaužtos keturios vitrinos, 5 Kauno milicininkai buvo sužeisti ir 25 patyrė „lengvų sužalojimų“. Praėjus po į vykių vos kelioms dienoms Kauno milicijos vadovas pulkininkas J. Petrauskas pateikė tokį vertinimą: „masinio antivisuomeninio reiškinių pagrindiniais kurstytojais ir dalyviais buvo jaunuoliai – „hipių“ judėjimo pasekėjai. Jų išprovokuotais neramumais mėgino panaudoti pavieniai priešiška nusiteikę asmenys antisovietiniams tikslams“⁸¹. Pirmiausia siekta, kad „antivisuomeninis“ pradas neperaugtų į „antisovietinį“. Todėl, suderinus su LKP CK ir KGB, minios šūkis „Laisvės!“ liko tik slaptose milicijos ataskaitose.

Kaip teigė tuometinis vidaus reikalų ministras Julijonas Mikalauskas, milicija, „įvesdama visuomeninę tvarką parodė politinę brandą“, nors iki tol „nesavalaikiai

imdavosi priemonių prieš asmenis, ypačiai jaunuolius, chuliganiškai besielgdavusius estradinių ansamblių koncertuose ir sportinėse varžybose⁸². VRM teko prisiimti atsakomybę, kad ji iki tol ne visada reaguodavo į politinio pobūdžio informaciją ar kovoje su antivisuomeniniais reiškiniais nepakankamai bendradarbiavo su kitomis valstybinėmis ir administracinėmis struktūromis. Taigi bendradarbiavimas su KGB, vykdomaisiais komitetais, teismais, komjaunimu tariamai nebuvo pakankamai glaudus. Iš savo pusės ministras Mikalauskas konstatavo, kad nusikalstamumo ir visuomeninės tvarkos pažeidimų bei juos gimdančių priežasčių VRM neanalizuoja, o kompetentingos partinės ir sovietinės institucijos tai darančios paviršutiniškai, „be gilesnės analizės ir konkrečių pasiūlymų“⁸³. Po tokio akibrokšto partinėms struktūroms buvo pasiūlytas „naujas planas“: „aktyvinti kovą su chuliganizmu, valkatavimu, veltėdžiavimu, girtuokliavimu ir pasų režimo pažeidimais“, „asmenims linkusiems pažeidinėti teisėtvarką užvesti operatyvines-profilaktines bylas ir [...] pastoviai juos stebėti“, „imtis ryžtingų priemonių prieš taip vadinamųjų „hipių“ atstovus, nuolat apie juos informuoti vietos partines, sovietines institucijas“, „agentūrą nukreipti asmenų ir grupių su antivisuomeniniais polinkiais išaiškinimui“, „savalaikiškai reaguoti į politinio pobūdžio informaciją ir informuoti partines struktūras ir valstybės saugumą“⁸⁴. Tokia milicijos veiksmų politizacija buvo natūralus, savaiminis procesas. Skirtingai nei KGB, VRM beveik visus savo politizuotus ar ideologizuotus veiksmus galėjo pridedti „kova su nusikalstamumu“. O slapta, LSSR VRM su SSRS VRM 42-ąją konvojine divizija bei KGB kūrė planus, kaip koordinuotai veikti „ypatingomis sąlygomis“. Bet kuriuo atveju VR sistema turėjo aktyviai dalyvauti visuose parengiamuosiuose veiksmuose, ruošiantis gintis nuo „antivisuomeninių ir nacionalistinių akcijų“. Iš Maskvos buvo pareikalauta papildomų žmonių, transporto ir ryšio priemonių, o iš savo pusės VRM papildomai įsipareigojo didžiuosiuose miestuose sustiprinti profilaktinį darbą tarp hipių. Taip pat siūlyta LKP CK iš Kauno ir kitų stambių miestų į įmones ar statybas išsiųsti „vengiančius visuomenei naudingo darbo ir vedančius antivisuomeninį parazitišką gyvenimo būdą“⁸⁵. Kaip tai buvo realizuojama, jau fiksavo Lietuvoje pradėtieji spausdinti pagrindiniai savilaidos periodiniai leidiniai. Čia svarbiausia, kad milicijos veiksmus viena ar kita linkme galėjo nukreipti *vietinės* partinės struktūros. Joms buvo geriau matyti, kas aktualiau – kova su hipiais, su Eucharistijos, su kraštotyriu sąjūdžiu ar dar su kuo nors... Glaudesnis VRM, KGB ir LKP komitetų bendradarbiavimas tarsi įpareigojo atsižvelgti į vis išskylančius naujus iššūkius sistemai. Viena paskutiniųjų

užfiksuotų reakcijų į tokius iššūkius laikytinas priešpaskutinio LSSR vidaus reikalų ministro, milicijos generolo leitenanto Stasio Lisausko 1989 m. vasario 21 d. įsakymas, kur situacija Lietuvoje įvertinta kaip „staigiai paaštrėjusi“ ir buvo padidinti Lukiškių kalėjimo darbuotojų etatai⁸⁶. Tokius pokyčius paskatino KGB planai imtis veiksmų „ypatingos situacijos“ atveju, kai numatyta būtent Lukiškių kalėjime internuoti KGB sulaikytus politiškai ar „socialiai“ pavojingus asmenis.

VRM kontrolės mechanizmai. VRM atlikinėjo sovietinės visuomenės kontrolei itin reikalingus darbus. Pirmiausia rūpintasi, kad neplistų savilaidos leidiniai, kad nebūtų savavališkai naudojama bet kokia dauginimo technika: iki pat 1990-ųjų VRM teko kontroliuoti spausdinimo (poligrafinės technikos) ir dauginimo priemones. Tai buvo pridengiama siekiu neleisti naudoti dauginimo technikos nusikalstamiems tikslams ir „nedarbinėms pajamoms“ gauti. Vykdydama tokią kontrolę VRM glaudžiai bendradarbiavo su KGB, Glavlitu ir Valstybiniu leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos komitetu. Dinamiškos technikos pažangos sąlygomis kontroliuojamų techninių priemonių atsідūrė pateko ne tik spausdinimo mašinėlės, bet ir dauginimo aparatai. VR sistemos priežiūroje 1989 m. buvo 3 583 dauginimo technikos objektai: 71 spaustuvė, 1 412 kopijavimo aparatų. Vien 1988-aisiais, kai Sąjūdis sukėlė didžiulę neformalių leidinių bangą, buvo atlikti 3 237 patikrinimai. Kiekvienais metais už pažeidimus administracinėmis bandomis būdavo nubaudžiama po keliasdešimt žmonių (1988 m. – 46). Bet SSRS VRM tokios priemonės netenkino ir po SSKP CK 1989 m. rugpjūčio mėn. grasinamo pareiškimo Lietuvos atžvilgiu, iš Maskvos spausdinimo ir dauginimo technikos naudojimo patikrinti atvyko SSRS VRM brigada. Patikrinusi 861 objektą, ji nustatė 194 „grubiausius“ šios technikos įsigijimo ir naudojimo pažeidimus (Vilniuje 132, Kaune 25). Iš kiekviename patikrinimo objekte turėjusių būti įskaitos bylų dokumentų labiausiai pasigesta tos technikos naudotojų anketų. 1989 m. rugsėjo 11 – spalio 5 d. Vilniuje net 32 vietose rasta dauginimo technika tiražuojamos „pašalinės“ literatūros ir dokumentų. Pavyzdžiui, nustatyta, kad Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, Lietuvos statybų projektavimo institute tiražuojama Sąjūdžio spauda, Vladimiro Vysockio eilėraščiai. Administracinės teisės pažeidimų protokolus tegalėjo surašyti apylinkių inspektoriai, ir tik už kas trečią pažeidimą protokolai buvę surašomi. Tai pastebėjusi sąjunginės VRM brigada mėgino nubausti kaltuosius, bet Lietuvos VRM to nesiėmė. Maskviečiams beliko konstatuoti, kad dauginimo technikos kontrolei Lietuvos SSR VRM jau nebeskiria reikiamo dėmesio ir atitinkamai nebendradarbiauja su KGB bei

Glavlitu⁸⁷. Konstatavusi susiklosčius tokią padėtį, sąjunginė brigada iš esmės atskleidė tikrąją Lietuvos SSR VRM poziciją: laukti, stebėti, nesivelti į politinius įvykius, prisitaikyti prie besikeičiančios padėties.

VRM jau buvo rengiami projektai, kaip atriboti sąjunginės ir respublikinės VR sistemos kompetencijas. Tik sąjunginei kompetencijai buvo numatyta deleguoti: kadru parengimą, tiekimą, informaciją ir statistiką, vidaus kariuomenę, tarpregioninius padalinius kovai su organizuotu nusikalstamumu ir prekyba narkotikais. Vėliau prie to buvo prijungtas centrinis Interpolo biuras SSRS bei Visuomenės saugumo ir operatyvaus reagavimo į krizes tarnyba. Bendro reguliavimo sferai palikta kriminalinė milicija, tardymas, VR skyriai transporte, pataisos darbų įstaigos, autoinspekcija, priešgaisrinė priežiūra, tarptautiniai ryšiai. Tik respublikos žinioje turėjo likti visuomeninės tvarkos apsaugos tarnyba, OMONas, apylinkių inspektoriai, profilaktinė tarnyba, priešgaisrinė apsauga, nežinybinė apsauga, kelių patrulių tarnyba⁸⁸. Bet parengiamieji sovietinės VR sistemos kosmetinio padailinimo darbai taip liko nebaigti iki Lietuvai paskelbiant Nepriklausomos valstybės atkūrimą.

Kova su nusikalstamumu. Nuo 1971 m. pastebima nusikalstamumo augimo tendencija. Dvigubai sparčiau augo nusikaltimų (žmogžudysčių, kūno sužalojimų) padarytų dėl „buitinių motyvų“ (pavydo, barnių...) skaičius. Lietuvos SSR VRM štabas atliko „buitinio“ nusikalstamumo augimo analizę ir nustatė, kad pusę šių nusikaltimų aukų sudarė moterys, o tarp nusikaltimus padariusių – net penktadalį. Didžioji dalis nusikaltusiųjų buvo darbininkai, dažnai – anksčiau teisti. VRM kriminalinės paieškos tarnybos profilaktikos tarnyba parengė planus, kaip mažinti tokių nusikaltimų skaičių. Aštunto dešimtmečio viduryje pradėta registruoti šeimas, kuriose buvo galima tokių nusikaltimų rizikos būta didesnės. Tam buvo panaudojama draugiškų ir liaudies teismų medžiaga, VRM rajoninių skyrių, medicinos įstaigų informacija ir pan. Patekusieji į tokią kartoteką asmenys įskaitoje buvo laikomi dvejus metus. Šitai 1975 m. apylinkių inspektoriai buvo suregistravę 3 251 asmenį įvykdžiusių buitinių teisės pažeidimą, 3 778 piktybinius girtuoklius ir alkoholikus, 6784 – „pasižymėjusius“ smulkiu chuliganizmu. Vien Vilniuje 1975 m. milicija 5 211 kartų važiavo maldyti šeimyninių konfliktų ir 2 125 asmenys buvo nukreipti į medicinos įstaigas apžiūrai dėl lengvų kūno sužalojimų⁸⁹. Kovoiant su nusikalstamumu komunistų partija nuolat reikalavo stiprinti bendravimą su darbo kolektyvais, padėti organizuoti ir pasitelkti savanoriškas liaudies draugoves. Nuo 1972 m. Lietuvoje pradėta organizuoti profilaktikos tarybas ir grupes kovai su visuomeninės tvarkos

pažeidėjais. 1978 m. jau veikė 1 677 tokios grupės ir tarybos. Įmonių ir organizacijų vadovai kūrė profilaktikos grupes iš vadinamo „aktyvo“ (partinių, komjaunimo, profsajungų organizacijų atstovų, liaudies kontrolės grupių pirmininkų, savanoriškų liaudies draugovių vadų, draugiškų teismų pirmininkų, kadru skyrių atstovų) ir formaliai jas tvirtindavo kolektyvų visuotiniuose susirinkimuose. Profilaktiškai turėjo būti įspėjami asmenys, turintys polinkį daryti teisės pažeidimus (darbo drausmės, visuomeninės tvarkos pažeidėjai ir piktnaudžiaujantys alkoholiu), anksčiau teisti, keliantys kivirčius šeimose ir šeimos, kurios „deramai neauklėjo savo vaikų“⁹⁰. Auklėjimo priemonės neapsiribodavo įspėjimais, būdavo imamasi ir grynai socialistinio auklėjimo priemonių: perkėlimo į mažiau apmokamą darbą, „nustūmimo“ eilėje butui gauti, atostogų nukėlimo į žiemą. Profilaktikos grupės buvo kuriamos ir toliau, bet, kaip ir dera sovietinei visuomenei, dalis jų egzistavo tik popieriuje arba teveikė formaliai. Tuo tarpu sparčiai augo nusikalstamumas tarp statybinių organizacijų darbininkų. Ypač tai pasireiškė rajonuose, kuriuose veikė VRM speckomendantūros, prižiūrėjusios „laisvosioms statyboms“ nuteistus asmenis – Alytaus, Kaišiadorių, Kapsuko, Kėdainių, Mažeikių, Rokiškio ir Utenos⁹¹.

Išaiškinamų nusikaltėlių socialinės sudėtis buvo specifinė dėl kai kurių nusikaltimų pobūdžio (spekuliacija, vagystės iš mėsos ir pieno kombinatų, valkatavimo ir pan.), todėl 1970–1974 m. tarp išaiškinamų 10–11 tūkst. nusikaltėlių net 11% buvo nepilnamečių (1978–1979 m. jau apie 16%)⁹². Daugiau kaip dešimtadalį sudarydavo komunistai ir komjaunuoliai, vėlgi dėl nusikaltimų specifikos – valdomos valstybinės nuosavybės pasisavinimo.

Kriminalinės paieškos darbuotojai 1970–1979 m. oficialiai skelbėsi atskleidžiantys 93–96% visų nusikaltimų, beveik pusėje atvejų panaudodami agentūrinius duomenis, operatyvines-technines priemones⁹³. Tačiau recidyvinio nusikalstamumo lygis visą laiką išliko aukštas, 1976 m. netgi siekė 30,1%⁹⁴. Nusikalstamumo struktūra mažai kito: 1975–1976 m. 8,3–9,7% visų nusikaltimų buvo padaryta prieš asmens gyvybę, sveikatą ir orumą, 21,3–22% – „socialistinei nuosavybei“, 23,2–22,5% – asmeninei nuosavybei, 7,0–6,5% sudarė ūkiniai nusikaltimai, 27,3–23,6% – visuomenės saugumui ir tvarkai, 12,7–15,7% – kiti nusikaltimai⁹⁵. Jau aštunto dešimtmečio viduryje pastebėtas kūno sužalojimų, apiplėšimų skaičiaus augimas Kaune ir Panevėžyje. Jei ir pavykdavo stabilizuoti nusikalstamumo augimą vienoje vietoje, jis sparčiai didėdavo kitoje. Nusikaltimų

statistika Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje, kuriuose buvo įvykdoma trečdalis visų nusikaltimų, buvo tiesiogiai kontroliuojama Sovietų Sąjungos VRM⁹⁶. Nusikalstamumas miestuose ir toliau augo. Štai Vilniuje 1975–1979 m. nusikaltimų padaugėjo daugiau nei dešimtadaliu, nors vien milicininkų čia dirbo 1 146. Ypač daug nusikaltimų padarydavo jaunuoliai iki 29 metų, o nepilnamečiai pusę savo nusikaltimų jau įvykdydavo grupėmis. Vilniuje veikė respublikinės struktūros, tad čia buvo galima tikėtis ir didesnio KSNG aktyvumo kovoje su kyšininkavimais, išekvojimais, turto pasisavinimais. Tačiau ženkliau išaugo spekuliacijos, vagysčių (iš įmonių), apgaulės (ypač prekybininkų), t. y. su socialistiniam ūkiui būdingų nusikaltimų išaiškinimai. Juolab tai, kad buvo daugiau sulaikoma smulkių grobstytojų ar „nešikų“ iš mėsos ir pieno kombinatų, „Pergalės“ fabriko, alaus daryklos „Tauras“ ir t. t.⁹⁷, anaipol nereikšė pagerėjusio VRM tarnybų darbo: dėl išaugusios paklausos deficitinės ekonomikos sąlygomis keletą kartų pagausėjo ir „nešikų“, ir „išnešimų“ skaičius. Tuo tarpu kiekvienais metais buvo vis mažiau dėmesio buvo skiriama sunkesniems tokio tipo nusikaltimams: pavyzdžiui, 1976 m. užregistruoti 29 kyšininkavimo atvejai, 1977 m. – 13, 1978 m. – 10, 1979 m. – 7. Pasitelkiant „telefoninę teisę“ buvo efektyviai izoliuojami pernelyg aktyvūs tokių nusikaltimų tyrėjai, jeigu tik neįsikišdavo KGB, kurios įtaka tuo metu nuolat stiprėjo.

Nusikalstamumo padėčiai Kaune aštunto dešimtmečio antroje pusėje buvo būdingas didžiausias nusikaltimų gatvėse augimas bei ryškus nepilnamečių grupinių nusikaltimų gausėjimas⁹⁸. Galima teigti, kad Vilniuje ir Kaune jau tuo laiku formavosi būsimo organizuoto nusikalstamumo pradmenys. Kaip tik 1977–1979 m. VRM atliko organizuoto nusikalstamumo dinamikos ir struktūros tyrimą⁹⁹. Paaiškėjo, kad 1974–1979 m. kriminalinių grupinių nusikaltimų skaičius išaugo ketvirtadaliu (nuo 1292 iki 1610). Beveik kiekvienas trečias išaiškinamas nusikaltėlis priklausė grupėms, kurios įvykdydavo pusę plėšikiškų užpuolimų, trečdalį valstybinės ir asmeninės nuosavybės grobimų, dešimtadalį žmogžudysčių. Trys ketvirtadaliai tokių nusikaltėlių neturėjo 29 metų ir net kas ketvirtas-penktas nusikaltėlių grupių dalyvis niekur nebedirbo ir buvo anksčiau teistas¹⁰⁰.

Nuo devinto dešimtmečio pradžios iš VRM atliekamų nusikalstamumo padėties analizių jau nebeišnyksta narkomanijos problema. Kilęs karas Afganistane į Sovietų Sąjungą atvėrė ir naujus narkotikų kurjerių kelius. Tačiau VRM vykdomos operacijos labiau buvo nukreiptos prieš vietinius narkotikų gamintojus ir platintojus – vykdyta operacija *Mak* („Aguona“). Užregistruotų narkomanų skaičius 1986 m. jau siekė 1

045, o jų padaromų nusikaltimų ėmė sparčiai daugėti. 1980–1987 m. nusikalstamumas išaugo pusantro karto. Itin daugėjo automobilių atsarginių dalių (pirmiausia stiklų), radijo technikos vagysčių. VRM netiesiogiai nurodė tokios situacijos priežastis – 1988 m. tikėtasi gauti tik dešimtadalį pusei milijono automobilių reikalingų detalių: 3000 stiklų, 308 000 padangų, 38 000 akumuliatorių¹⁰¹. Visa tai skatino nusikalstamumą – vien tik tarp išaiškintų nusikaltėlių penktadalį sudarė nepilnamečiai ir net iki 39% padaugėjo recidyvinių nusikaltimų. 1986–1987 m. Sovietų Sąjungoje aštrėjant ekonominei socialinei krizei VR sistemoje pastebima dezorganizacija: įregistruotų nusikaltimų oficialus išaiškinamumas sumažėjo nuo 84 iki 78%. Užtat keleriopai daugiau buvo išaiškinama „vidinių“ nusikaltimų – bylų falsifikavimo, draudžiamų kontaktų su kaliniais atvejų. 49 vidaus reikalų darbuotojai buvo patraukti atsakomybėn ir 14 nuteista.

1988 m. pirmą pusmetį augant politinei įtampai Lietuvoje, nežymiai (3,1%) sumažėjo bendra nusikalstamumas, bet kartu augo organizuotų nusikalstamų skaičius: kas penktas nusikaltimas buvo grupinis. Daugėjant politinių akcijų, sovietinės Lietuvos VR sistemoje jos buvo vertinamos vienareikšmiškai – kaip „piktybinis chuliganizmas“. Jau prieš pat didžiausią Sąjūdžio organizuotą mitingą Vingio parke, 1988 m. rugpjūčio 22 d. SSRS vidaus reikalų ministras A. Vlasovas Lietuvos SSR MT pirmininkui Vytautui Sakalauskui konstatavo, jog Lietuvos gatvėse, aikštėse ir parkuose „piktybinio chuliganizmo“ padaugėjo 15,3%¹⁰². Po 1988 m. rugsėjo 28 d. „bananų balius“, kai specialiam milicijos padalinii panaudojus gumines lazdas buvo išvaikytas Lietuvos laisvės lygos surengtas mitingas, viešai naudoti LSSR VRM struktūras prieš režimo politinius priešininkus liautasi. Didelę grėsmę tuo metu pradėjo kelti organizuotų nusikaltėlių gaujos didžiuosiuose miestuose. Vienas paskutinių LSSR VRM struktūrinių naujadarų buvo 6-ojo skyriaus sukūrimas kovai su organizuotu nusikalstamumu. 1989 balandžio 21 d. už tai atsakingais buvo paskirti pirmasis vidaus reikalų ministro pavaduotojas generolas majoras Marijonas Misiukonis ir naujo 6-ojo skyriaus darbuotojas Alvydas Sadeckas. Kriminalinės paieškos valdyba, KSNG valdyba, Pataisos darbų valdyba, Tardymo valdyba ir kitos tarnybos turėjo 6-ajam skyriui teikti visą informaciją apie organizuotą nusikalstamumą, o pats ministras Lisauskas ir jo pirmasis pavaduotojas Misiukonis galėjo sankcionuoti bet kurio VRM padalinio panaudojimą kovai su organizuotu nusikalstamumu, šią veiklą koordinuojant 6-ajam skyriui. Apie pastarojo skyriaus

veiklą išvis uždrausta kalbėti, skyriaus darbuotojams neleista viešai rodytis su uniformomis¹⁰³.

Dar 1987 m. VR sistemos darbo analizėje buvo konstatuota, kad „neefektyvių priemonių kovoj su nusikalstamumu priežastis – vidaus reikalų organų orientavimasis į baudžiamąsias akcijas“¹⁰⁴. Priemonės, kurių imtasi prieš girtuokliavimą, nebuvo efektyvios. Kelis kartus išaugus už naminės degtinės vartymą ir vartojimą nubaustų asmenų skaičiui (5947 – 1987 m.)¹⁰⁵, augo ir girtuokliavimas. Tarp sulaikytų plėšikų net ketvirtadalis buvo nepilnamečiai, dažnai vykdydavę pakartotinius nusikaltimus¹⁰⁶. Milicijos nepilnamečių (vadinamojoje „vaikų kambarių“) įskaitoje buvo 6 646 linkę nusikalsti paaugliai ir 1889 – iš asocialių šeimų. Tuo pat metu operatyvinėje-profilaktinėje įskaitoje buvo 18 787 anksčiau nusikaltęs asmuo, o specialios komendantūros prižiūrėjo 4 918 lygtinai nuteistų asmenų¹⁰⁷. Sovietinė VR sistema mėgino, bet jau nebegalėjo adekvačiai ir greitai reaguoti į vykstančius socialinius procesus.

Kai kurių registruojamų nusikaltimų (ar „nusikaltimų“ sovietinės teisės požiūriu) prigimtį VR sistemos darbuotojai savo ataskaitose nustatydavo tiksliai. Štai aštunto dešimtmečio viduryje uždarius daiktinius turgus išsiplėtė registruojamos „spekuliacijos“ geografija. Iš Lenkijos į Lietuvą privatūs asmenys gabendavo audeklus, batus, drabužius, iš Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos – lengvuosius automobilius, iš Rusijos, Gruzijos, Uzbekijos ir Azerbaidžano – juvelyrinius dirbinius. Iš Lietuvos buvo išvežami parduoti perukai, skarelės, skėčiai ir kt. galanterija, atvežta iš užsienio bei namudinės gamybos kailiniai, megztiniai, palaidinukės, kilimai. Tik pakeitus sąjunginius įstatymus mezgimas nustojo būti draudžiamu namudiniu verslu ir nuo 1976 m. už jį jau nebebuvo baudžiama. Toliau išliko draudimas laikyti lapas, audines ir kitus kailinius žvėrelius, verstis azartiniais lošimais iš pinigų¹⁰⁸ ir t. t. Milicija buvo nuolat pasitelkiama tokių draudimų nepaisymams išaiškinti.

Kadangi per Lietuvą ėjo vienas pagrindinių kontaktų su Lenkija kelių, čia plito aukso kontrabanda (1976 m. sulaikyti 46 žmonės su 4 kg aukso). Trūkstant automobilių, bet esant pakankamai piniginių lėšų, Lietuvoje plito tarpininkavimas perkant ir parduodant automobilius, atvežamus iš rytinių respublikų. Vieno automobilio perpardavimas atnešdavo 2,5–3,5 tūkstančio rublių pelno. Buvo mėginta įvairiais apribojimais sunkinti nelegalią prekybą automobiliais¹⁰⁹, bet šio reiškinio taip ir nesugebėta kontroliuoti.

LSSR teritorijoje kiekvienais metais šimtai tūkstančių žmonių būdavo nubaudžiami administracinėmis bandomis. Tokio poveikio priemonės buvo pritaikytos 15,7% vyresnių nei 19 metų gyventojų (tokių buvo 2,151 milijono). Žinoma, daugiausia būdavo baudžiama už kelių eismo taisyklių pažeidimus ir girtuokliavimą. Kita vertus, kas šešto ar net kas penkto suaugusio gyventojų nubaudimas administracine bauda ne tik liudijo gilėjančias socialines ydas ir išugdytą visuomenės pakantumą smulkiems pažeidimams, bet ir patvirtino pačios VRM padarytą išvadą dėl „vidaus reikalų organų orientavimosi į baudžiamąsias akcijas“¹¹⁰.

1990 m. LSSR Aukščiausioji Taryba 1990 m. vasario 13 d. priėmė Milicijos įstatymą, kuriame pirmą kartą buvo apibrėžtas milicijos statusas ir paskirtis, įstatymiškai reglamentuoti milicijos ginklai ir jų panaudojimas. Nuo VRM pozicijos tuo laikotarpiu nemažai priklausė valstybinio suvereniteto įtvirtinimo perspektyva. Objektiviai keičiantis VRM statusui ir funkcijoms, 1990-ųjų pradžioje susiklostė sąlygos atsikratyti ideologinio veiklos pobūdžio ir laipsniškai transformuotis iš represinės svetimai valstybei objektyviai tarnavusios institucijos į Lietuvos Respublikos teisėsaugos instituciją.

---

¹ Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, NKVD buvo vėl sujungta su prieš penkis mėnesius jos Vyriausiosios valstybės saugumo valdymo (GUGB) pagrindu įkurtu NKGB. 1943 balandžio 14 d. abu – vidaus reikalų ir valstybės saugumo – komisariatai vėl atidalijami, ir, 1946 m. kovą pervadinti ministerijomis, atskirai veikė iki 1953 m. kovo.

² Plačiau žr. *Petravičiūtė I. Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje* // Truska L., Petravičiūtė I., Anušauskas A. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1950–1953 metais*. Vilnius, 1999, p. 25–36; 48–66.

³ *Truska L. MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis* // Ten pat, p. 102.

⁴ Ten pat, p. 77.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, p. 78–79.

⁷ Ten pat, p. 82.

⁸ Ten pat, p. 86.

⁹ NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno 1946 02 15 įsakymas // LYA. F. K-1, ap. 3. B. 15/22, l. 3.

¹⁰ *Petravičiūtė I. Sovietinio saugumo struktūra*, p. 42–44.

-
- ¹¹ 1945 m. birželio mėn. pažyma apie SSRS NKVD veikiančius kalėjimus // Rusijos Federacijos Valstybinis Archyvas (toliau – RFVA). F. 9413, ap. 1, b. 62, l. 37.
- ¹² MVD Kalėjimų skyriaus sanitarijos skyriaus viršininko medicinos tarnybos pulk. Dostovalovo 1946 m. gegužės 17 d. pažyma // Ten pat, b. 73, l. 130.
- ¹³ 1944–1946 m. liepos 1 d. MVD suėmė 11 102 žmones, iš jų 1 254 – už mobilizacijos vengimą ir dezertyravimą; 1947 m. suimti 19 187 asmenys, 1948 m. – 18 228, 1949 m. – 14 670, 1950 m. – 14 136, 1951 m. – 12 764. Tai neišsamūs duomenys, apimantys tik patrauktus baudžiamojon atsakomybėn arba nuteistus (pagal kriminalinius straipsnius). Žr.: Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA). F. 1771, ap. 108, b. 21, l. 125; Maj. Lysenkos 1946 m. liepos 5 d. pažyma // LYA. F. K-1, ap.3, b. 217, l. 79.
- ¹⁴ NKVD darbuotojo 1944 m. rugpjūčio 4 d. išipareigojimas // Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro archyvas.
- ¹⁵ LKP CK V plenumo stenograma // LYA. F. 1771, ap. 131, b. 181, l. 420.
- ¹⁶ SSRS VRM nuostatai 1988 08 30 // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 42, l. 275.
- ¹⁷ Ten pat, l. 276.
- ¹⁸ Ten pat, l. 277.
- ¹⁹ Ten pat, l. 278.
- ²⁰ Ten pat, l. 279.
- ²¹ Ten pat, l. 280.
- ²² Lietuvos SSR MT 1973 06 18 nutarimas „Dėl Vidaus reikalų ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Lietuvos TSR įstatymų sąvadas. T. 7. Vilnius, 1987, p. 347.
- ²³ 1953 m. etatai // LYA. F. V-140, ap. 1, b. 207, l. 66–68.
- ²⁴ *Butėnas V.* Cė Ka. Vilnius, 2003, p. 19–20.
- ²⁵ LSSR VRM 1953 m. etatai // LYA. F. V-140, ap. 1, b. 207, l. 66–68.
- ²⁶ 1959 m. buhalterinė ataskaita // Ten pat, b. 276, l. 3–4.
- ²⁷ LSSR VRM etatai 1956 12 24 // Ten pat, b. 448, l. 2–9.
- ²⁸ 1972 01 03 Lietuvos VRM kolegijos sprendimas // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 23, l. 2–3.
- ²⁹ LSSR Viešosios tvarkos apsaugos ministerijos 1968 01 01 kadru suvestinė // LYA. F. V-142, ap. 1, b. 178, t. 1, l. 92.
- ³⁰ VRM etatinė sudėtis // Ten pat, b. 213, l. 1–14.
- ³¹ VRM etatinė sudėtis // Ten pat, l. 5–6.

-
- ³² 1978 07 31 VRM kolegijos protokolas // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 222, t. 3, l. 723; Karinio dalinio Nr. 3404 plk. Deimanto pažyma, 1978 07 31 // Ten pat, l. 735.
- ³³ Karinio dalinio Nr. 3404 plk. Deimanto pažyma // Ten pat, l. 736.
- ³⁴ Pirmoji vyriausybė 1990–1991 / sud. V. Antanaitis, L. Ašmantas, K. Birulis, D. Kuolys. Vilnius, 2000, p. 259, 261, 268.
- ³⁵ LSSR VRM 1989 01 01 sudėties ataskaita // LYA. F. V-142, ap. 1, l. 238, l. 15–16.
- ³⁶ Ten pat, l. 7–8.
- ³⁷ Ten pat, l. 7.
- ³⁸ LSSR VRM 1990 01 01 sudėties ataskaita // Ten pat, b. 239, l. 2–9.
- ³⁹ Ten pat, l. 2.
- ⁴⁰ LSSR VRM 1989 01 01 sudėties ataskaita // Ten pat, b. 238, l. 2.
- ⁴¹ Pirmoji vyriausybė, p. 259.
- ⁴² VRM 1981–1985 m. planas-prospektas // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 265, l. 32–41.
- ⁴³ Milicijos pulkininko A. Vorobjovo 1972 05 11 pažyma // Ten pat, b. 23, l. 256.
- ⁴⁴ Pranešimas apie Lietuvos SSR VRM darbuotojų politinę-moralinę būklę 1975 m. // Ten pat, b. 262, l. 149.
- ⁴⁵ 1972 02 22 VRM kolegijos posėdžio protokolas // Ten pat, b. 23, l. 52.
- ⁴⁶ Politinio auklėjamojo skyriaus pažyma, 1978 I pusmetis // Ten pat, b. 222, t. 3, l. 745–746.
- ⁴⁷ VRM ministro pavaduotojo pulk. J. Balkaus pranešimas apie Lietuvos SSR VRM darbuotojų politinę-moralinę būklę 1975 m. // Ten pat, b. 262, l. 146–149.
- ⁴⁸ Žinios apie nežinybinės apsaugos darbą 1971–1975 metais // Ten pat, b. 258, l. 96–98.
- ⁴⁹ 1977 02 28 ataskaita apie LKP CK ir MT nutarimo vykdymą // Ten pat, b. 262, l. 209.
- ⁵⁰ Ten pat, l. 209.
- ⁵¹ Žinios apie nežinybinės apsaugos darbą 1971–1975 metais // Ten pat, b. 258, l. 96–98.
- ⁵² 1973 10 29 pulk. I. Dukšos pažyma // Ten pat, l. 99.
- ⁵³ Lietuvos SSR PDK valdybos viršininko V. Grinkaus pažyma // Ten pat, l. 158–159.
- ⁵⁴ Pažyma apie darbą su agentūra 1971–1972 m. // Ten pat, l. 168.
- ⁵⁵ 1972 03 06 VRM štabo pažyma // Ten pat, b. 23, l. 57–59.
- ⁵⁶ 1972 02 22 VRM kolegijos posėdžio protokolas // Ten pat, l. 49.

-
- ⁵⁷ Ten pat, l. 94.
- ⁵⁸ 1972 02 02 pažyma apie VRM kovą su venerinių ligų platinimu // Ten pat, l. 95.
- ⁵⁹ Ten pat, l. 97.
- ⁶⁰ Informacinė analitinė pažyma apie vidaus reikalų sistemos darbą 1976 m. // Ten pat, b. 262, l. 176.
- ⁶¹ Č. Grizicko pažyma „Apie būklę respublikoje perspėjant psichinių ligonių socialiai pavojingus veiksmus“ (ne vėliau 1979 m. birželio) // Ten pat, b. 24, l. 55–57.
- ⁶² 1977 0228 atskaita apie LKP CK ir MT nutarimo vykdymą // Ten pat, b. 262, l. 208.
- ⁶³ 1976 11 pranešimas apie VRM darbą užtikrinant derliaus saugumą // Ten pat, l. 292–293.
- ⁶⁴ LKP CK ir LSSR MT 1974 06 19 nutarimas „Dėl tolesnio savanoriškųjų viešosios tvarkos palaikymo draugovių veiklos tobulinimo“ // Lietuvos TSR įstatymų sąvadas. T. 7, p. 261–273.
- ⁶⁵ Ten pat, p. 261.
- ⁶⁶ 1977 02 28 atskaita apie LKP CK ir MT nutarimo vykdymą // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 262, l. 212.
- ⁶⁷ LKP CK ir LSSR MT 1974 06 19 nutarimas, „Dėl tolesnio savanoriškųjų viešosios tvarkos palaikymo draugovių veiklos tobulinimo“, p. 263.
- ⁶⁸ Pažyma // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 23, l. 117.
- ⁶⁹ 1973 03 05 pažyma apie kai kuriuos nusikalstamumo rodiklius // Ten pat, b. 258, l. 79.
- ⁷⁰ Žinios apie alkoholinių gėrimų pardavimą 1958–1968 m. // Ten pat, l. 123; Kai kurios žinios apie kovą su girtuokliavimu Lietuvos SSR 1964–1973 m. // Ten pat, l. 114.
- ⁷¹ Prekybos degtine klausimai Lietuvos SSR // Ten pat, l. 119, 122.
- ⁷² Informacinė analitinė pažyma apie vidaus reikalų sistemos darbą 1976 m. // Ten pat, b. 262, l. 192.
- ⁷³ Lietuvos SSR AS prezidiumo 1985 05 19 įsakas „Dėl priemonių kovai su girtavimu stiprinti, naminės degtinės varamui išgyvendinti“ // Lietuvos TSR įstatymų sąvadas. T. 7, p. 283.

-
- ⁷⁴ LKP CK ir LSSR MT 1970 03 27 nutarimas „Dėl priemonių kovai su asmenimis, vengiančiais visuomenei naudingo darbo ir gyvenančius antvisuomeniškai bei parazitiškai, stiprinti” // Ten pat, p. 307.
- ⁷⁵ Žinios apie kovą su veltėdžiavimu // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 258, l. 87.
- ⁷⁶ Informacinė analitinė pažyma apie vidaus reikalų sistemos darbą 1976 m. // Ten pat, b. 262, l. 190.
- ⁷⁷ Pažyma apie kovą su vengiančiais visuomenei naudingo darbo, valkataujančiais ir elgetaujančiais Kauno m. 1976 09 17 // Ten pat, l. 153.
- ⁷⁸ VRM informacinio centro viršininko milicijos papulk. S. Lisausko pažyma // Ten pat, b. 23, l. 314.
- ⁷⁹ LSSR VRM kolegijos 1972 06 15 visiškai slaptas nutarimas // Ten pat, l. 282.
- ⁸⁰ Raštas apie 1972 m. gegužės 19 d. pasitelktą asmeninę sudėtį // Ten pat, l. 296, 300.
- ⁸¹ 1972 05 22 milicijos pulkininko J.Petrausko pažyma // Ten pat, l. 295–296, 298.
- ⁸² LSSR VRM kolegijos 1972 06 15 visiškai slaptas nutarimas // Ten pat, l. 281–282.
- ⁸³ Ten pat, l. 283.
- ⁸⁴ Ten pat, l. 285.
- ⁸⁵ Papildomas kovos su nusikalstamumu ir visuomeninės tvarkos pažeidimais planas, 1972 06 15 // Ten pat, l. 289.
- ⁸⁶ VRM 1989 02 21 įsakymas Nr.8 // LYA. F. V-140, ap. 1, b. 493, l. 187–188.
- ⁸⁷ 1989 10 14 milicijos kpt. M. Utkino pažyma // LYA. F. V-105, ap. 1, b. 49, l. 14–17.
- ⁸⁸ Valdymo sferų pasidalijimas (projektai) // Ten pat, l., 146–147.
- ⁸⁹ Pažyma apie nusikalstamumo augimą buitinių santykių sferoje 1971–1975 m. // Ten pat, b. 262, l. 108–118.
- ⁹⁰ 1978 08 02 pažyma apie vidaus reikalų organų sąveiką su profilaktikos grupėmis ir tarybomis // Ten pat, b. 222, t. 3, l. 748.
- ⁹¹ Ten pat, l. 749–752.
- ⁹² Nusikaltimus padariusių asmenų charakteristika // Ten pat, b. 258, l. 18–19; Žinios apie asmenis patrauktus į baudžiamąją ir administracinę atsakomybę // Ten pat, l. 94.
- ⁹³ Pažyma apie nusikalstamumo išaiškinamumą // Ten pat, l. 27–28.
- ⁹⁴ Operatyvinės padėties Lietuvoje 1979 m. įvertinimas // Ten pat, b. 265, l. 12.
- ⁹⁵ Informacinė analitinė pažyma apie vidaus reikalų sistemos darbą 1976 m. // Ten pat, b. 262, l. 177.

-
- ⁹⁶ Ten pat, l. 197.
- ⁹⁷ 1980 09 12 VRM štabo medžiaga apie nusikalstamumą Vilniaus m. // Ten pat, b. 265, l. 111–118.
- ⁹⁸ Pažyma apie nusikalstamumą Kauno m. (apie 1980 m. rugsėjį) // Ten pat, l. 120–122.
- ⁹⁹ Grupinio nusikalstamumo būklės Lietuvos SSR analitinis tyrimas 1980 10 31 // Ten pat, l. 164.
- ¹⁰⁰ Grupinio nusikalstamumo būklės Lietuvos SSR analitinis tyrimas 1980 10 31 // Ten pat, l. 164-172
- ¹⁰¹ Pažyma apie nusikalstamumą ir kovą su juo Lietuvos SSR 1987 m. // Ten pat, b. 271, l. 1–6.
- ¹⁰² A. Vlasovo 1988 08 22 laiškas V. Sakalauskui // Ten pat, b. 42, l. 242–243.
- ¹⁰³ S. Lissausko slaptas įsakymas 1989 04 21 // LYA. F. V-140, ap. 1, b. 493, l. 443.
- ¹⁰⁴ Pažyma apie nusikalstamumą ir kovą su juo Lietuvos SSR 1987 m. // LYA. F. V-105, ap.1, b. 271, l. 9.
- ¹⁰⁵ Ten pat, l. 12.
- ¹⁰⁶ Informacinė analitinė pažyma apie vidaus reikalų sistemos darbą 1976 m. // Ten pat, b. 262, l. 186.
- ¹⁰⁷ Ten pat, l. 187–190.
- ¹⁰⁸ Lietuvos TSR administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Lietuvos TSR įstatymų kodeksas. T. 7, p. 47, 51
- ¹⁰⁹ 1977 02 09 atskaita apie kovą su socialistinės nuosavybės grobstymais 1976 m. // LYA. F. V-105, ap.1, b. 262, l. 287289
- ¹¹⁰ Pažyma apie nusikalstamumą ir kovą su juo Lietuvos SSR 1987 m. // Ten pat, b. 271, l. 9.